

A tudat mint tiszta önreflexió Michael Polanyi írásaiban.

Bevezetés.

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy javaslatokat tegyen arra, hogyan lehet Michael Polanyi írásait olyan formában kínálni a társadalomtudományi közösségnek, amely megőrzi integritásukat, és egyben lehetőséget ad arra, hogy nagyobb sikert érjen el a meggyőzésben, mint amilyenek ezek az írások eddig voltak. Nyilvánvalónak tűnik ugyanis, hogy Polanyi írásai nem használták ki teljes mértékben azt a potenciáljukat, hogy a társadalomtudományok fontos értelmezési keretének alapjává váljanak.¹

Ha a társadalomtudományok egyik elsődleges célja, hogy az emberek képesek legyenek önmagukat megmagyarázni önmaguknak, akkor úgy tűnik, hogy a tudatosság közös megtapasztalása - amely az egyik egyetemes jellemzőnk - olyan jelenség, amely figyelmet érdemel. Mint látni fogjuk, már most is nagy figyelmet kap. A vélemények a "tudat" mibenlétére vonatkozó elméletek sokaságától a teljes tagadásáig terjednek, hogy egyáltalán létezik.

Azok az elméletek, amelyek a "tudomány" nevében tagadják a tudat létezését, általában azon alapulnak, amit Polanyi "pozitivisták" nézőpontnak nevez. ² Ez azt jelenti, hogy ha valamit nem lehet "objektíven" megfigyelni, mérni vagy tesztelni, akkor az nem is létezhet, kivéve talán a képzeletet. Ezért minden mentális állapot és tevékenység, beleértve a tudatosságot is, kétségbe vonható. Ezen előfeltételek ismeretében minden pozitivisták saját keretrendszerének logikája miatt arra kényszerül, hogy elgondolkodjon azon, hogy a kollégáinak valóban van-e elme a fejükben, hiszen minden, amit megfigyelhet róluk, az a viselkedésük.

Polanyi gúnyolódott a józan ész hiányán, és úgy vélte, hogy ez "nevetség tárgya". ³ Bizonyára az önelidegenítés csúcsa, ha valaki saját elméjében megkérdőjelezi, hogy van-e kérdező elméje. Mivel az ilyen értelmetlen következtetéseket a pozitívizmus elvei kényszerítik ki, elgondolkodhatunk azon, hogy miért érdemelnek több figyelmet, mint futó figyelmet. Viccelődjünk, és térjünk át a komolyabb dolgokra.

Polanyi és azok számára, akik nagyrészt egyetértenek gondolatával, az a probléma, hogy a pozitívizmus különböző formái együttesen alkotják a társadalomtudományok legdominánsabb paradigmáját napjainkban, ahogyan a huszadik században is. A nyelvi divatok jönnek-mennek a társadalomtudományokban. Az olyan szavak, mint a "behaviorizmus" átadják helyüket az "operáns kondicionálási modelleknek", vagy az "inger-reakció", vagy a "kísérleti pszichológia", vagy jelenleg a "kognitív" elmélet, mint "számításelmélet". ⁴ Bármelyik divat is legyen, az emberi önmegértésre vonatkozó következményeik ugyanazok maradnak.

Ennek az uralkodó paradigmának egyik állandó témája, hogy amennyiben a tudat létezik, az alig több, mint egy epifenomén, amelynek minimális vagy semmilyen jelentősége nincs az emberi viselkedés szempontjából. A különböző pozitivisták témái közé tartozik, hogy az embereket csupán szükségletvezérelt automatáknak tekintik. A viselkedés tehát az ilyen "késztetések" függvénye lesz, amelyeket a tanuláson keresztül követnek,

vagy kondicionált minták. Ebben az értelemben az emberi lények, akárcsak a newtoni fizika anyagai, alig többek, mint mozgásban lévő testek, amelyek oksági láncok mentén haladnak. A pozitivista látásmód szerint a fizika és a kémia értelmezési keretei mindent meg tudnak mondani rólunk, arról, hogy kik vagyunk, és miért cselekszünk úgy, ahogyan cselekszünk.

Polanyi hevesen elutasította ezt az emberi természetre vonatkozó felfogást. Polanyi számára az embert a fiziokémiai mechanisztikus modellnél magasabb szintű magyarázattal kell megérteni. A személyt *többek között* elméjének leleményes, kreatív, szabad cselekvőképessége alapján határozta meg.⁵ Bár az emberi motiváció rendkívül összetett, Polanyi úgy vélte, hogy viselkedésünk nagy részét nem a késztetések és a kondicionálás mozgatja, hanem a szükségletek széles skálájának kielégítésére irányuló intelligens, találékony és kreatív erőfeszítések, a legalapvetőbbektől a pusztán intellektuális kíváncsiság magaslatáig. Az emberek intellektuális adottságaikat - legalábbis részben - arra használják, hogy megoldják az ezen erőfeszítések során felmerülő problémákat. Úgy képzelte el az emberiséget, mint amely veleszületett "intellektuális szenvedélyek" gazdag készletével rendelkezik. Ezek közé tartozik - az egyéntől függően különböző mértékben - a környező világ és a világegyetem megismerésének igénye, az együttérző erkölcsi szenvedély, az esztétikai értékítélet és a hétköznapiakon túli értelem iránti szomjúság.

Polanyi azt írja, különösen a hozzá hasonló kreatív tudósok számára, hogy "a valósággal való kapcsolatteremtés veleszületett vonzódása arra készleteti gondolatainkat - hasznos nyomok és hihető szabályok vezetésével -, hogy egyre jobban megnöveljük a valósággal való kapcsolatunkat".⁶ Valóban, ez a kijelentés úgy is olvasható, mint Polányi önvallomása arról, hogy mi mozgatta őt szellemi pályafutása során. Ugyanis Polányi nyilvánvalóan úgy látta, hogy önmagát nagymértékben mozgatta a valódi megismerés igénye. Az intellektuális őszinteség iránti szenvedélye áll a szellemi élet valóságának elismerésére és annak világos megértésére irányuló követelése mögött. Valóban, a megalkuvás nélküli intellektuális őszinteség az a mérce, amelyre a pozitivista paradigmával szembeni kritikájának nagy része épül. Sok esetben bírálta annak híveit intellektuális tisztességtelenségük miatt.

Polanyi például "három híres neurológust" idéz a tudattal kapcsolatos kétértelműségükre vonatkozóan. Az egyikük azt mondja: "'A tudat nevű valami létezése tiszteletre méltó hipotézis: nem adat, nem közvetlenül megfigyelhető. Egy másik azt mondja: "'Bár a tudat fogalma nélkül nem tudunk boldogulni, valójában nincs is ilyen dolog'". A harmadik azt mondja, hogy a tudat "'felesleges posztulátum'". Polányi ezeket az idézeteket olyan emberek példának látja, akiknek az elméje megrekedt a fiziokémiai modellben. Bár ez a modell nyilvánvalóan alkalmatlan a tárgyához, ezek a neurológusok vakon alkalmazzák azt, mint tudományos eszményképet arról, hogy minek "kell lennie", megtagadva a józan ész megértését arról, *hogyan van*. Azt is mondhatnánk, hogy ez a Galilei "újra és újra". Polányi megjegyzi, hogy ezek a "neurológusok, akárcsak mi mindannyian, ismerik a különbséget a tudat és a tudattalan között, [és] az igazság semmibe vétele a keményen megfőzött tudományos ideálok javára [kettős beszéd]".⁷

Elutasította az emberiség pozitivista modelljét, nemcsak azért, mert az a nyilvánvalóság tagadásán alapul, hanem azért is, mert "megnyomorító csonkítást" alkalmaz a tudatos,

élő, érző alanyra.⁸ A nyilvánvaló tagadását egyszerre találta súlyosbítónak és riasztónak.

Riadalma részben abból fakadt, hogy megértette: a pozitívizmus tagadása, hogy az "érték" megismerhető vagy mérhető, azt jelenti, hogy nincs intellektuális védelem az emberi érték vagy az élet értékének állítására. Így a pozitívista tudomány nem nyújt intellektuális vagy erkölcsi alapot a manipulatív és totalitárius rezsimekkel való szembenállásra, mint amilyen a Szovjetunió volt a 20. században .th

Továbbá, az emberek pozitívista szemlélete megfosztja az embereket a döntéseikért és tetteikért való felelősségtől. Mint szükségletvezérelt, kondicionált mechanizmusok, az emberek erkölcsi döntéseit a kondicionálók - a szocializációs folyamat elitjei - hozzák meg helyettük. Bár Polanyi nem használta ezt a kifejezést, felismerte, hogy a pozitívizmus az embereket zombi-szerű automatáknak képzelel el, amelyek a kondicionálás hatására cselekszenek. A pozitívista szemlélet elvakítja az emberiséget a "teremtényi kényelem" keresésénél magasabb rendű életcélok szükségessége és felismerésének képessége iránt is. A pozitívizmus ugyanis szükségszerűen egy olyan durva materializmus felé tereli a kulturális jelentéstartalmakat, amely képtelen az állati szinten túlmutatni.

Azáltal, hogy megfosztja az embereket azoktól az intellektuális eszközöktől, amelyekre szükségük van ahhoz, hogy kritikusan gondolkodjanak viselkedésük erkölcsösségéről, saját értékükről és életük mélyebb értelméről, a pozitívizmus "egyetemes mechanisztikus felfogása a dolgokról azzal fenyeget, hogy teljesen denaturálja az emberről alkotott képünket".⁹ A zsarnoksággal szembeni intellektuális védekezéstől megfosztva elveszhet az a szabadság, amelyre értékes elménknak szüksége van ahhoz, hogy teljes kreatív potenciálját kiaknázhassa.

Ezen a háttéren keressük tehát a Polanyi írásaiban implicit módon megjelenő tudatelméletet. Bár Polanyi írt egy esszét "A tudat struktúrája" címmel, látni fogjuk, hogy ebben a művében csak mellékesen foglalkozott a *tudat mint olyan* megértésével. Írásai, beleértve ezt az esszét is, közvetlenebbül a tudás mint "személyes" természetével és a megismerés folyamatával foglalkoznak.

Mivel nem foglalkozott közvetlenül magának a tudat megértésének problémájával, az e feladat szempontjából kulcsfontosságú nyelvezetet olyan módon használta, amely nem alkalmas e cél elérésére. Mindazonáltal írásai tele vannak olyan világos implikációkkal, amelyek a tudat határozott polányi felfogásra utalnak. E felfogás tisztázása során javasolunk néhány kiigazítást a Polanyi által használt szakkifejezésekben. Ezek pusztán dikciójavítások lesznek, és nem lesznek hatással Polanyi személyes tudásról szóló elméletére vagy a megismerés művészetéről szóló elméletére.

I. A tudatosság meghatározása.

A "tudatosság" szó jelentése az angol nyelvben korántsem állandó. A kifejezés keresőbe való beírása több mint 13 000 000 hivatkozást eredményezett.¹⁰ Szerencsére e dolgozat céljait tekintve nem szükséges ezeknek a hivatkozásoknak az áttekintése.

A "tudat" főnév Polanyi általi használatának elemzése során három különböző használatot találunk. Ezt a három használatot tisztán és külön kell tartani, ha meg akarjuk

érteni Polanyi

a tudatosság elmélete. Ezért ezeket a használati módokat "Tudat 1", "Tudat 2" és "Tudat 3" megjelöléssel fogjuk ellátni.

Meg fogjuk mutatni, hogy Polanyi írásaiban a Tudatosság 1 kifejezés széles körben használatos "tudatosság", pontosabban "öntudat" jelentésben. A Tudat 2-t a "mentális tevékenység" megjelölésére használják, beleértve az érzelmeket, gondolatokat, hiteket, véleményeket és érzékszervi tapasztalatokat. Ezek azok a dolgok, amelyeknek az ember tudatában lehet. A 3. tudatosságot a mentális élet felső szintjére utalva használják, szemben a "tudatalatti" vagy "tudattalan" mentális folyamatokkal.

Polanyi a "tudat" kifejezést e három különböző módon használja. Polanyi fő kiadványában, a *Személyes tudás*,¹¹ elsősorban arra összpontosít, amire a 2. és 3. tudatosság utal. A Tudatosság 2 használata a szellemi tevékenység természetére összpontosít, és magában foglalja elméletét, miszerint a tudás művészet vagy készség, hogy minden tudás "személyes", és hogy az "intellektuális szenvedélyek" mind az emberekben, mind az állatokban erőteljes motiváló erők. Ezekre a felfogásokra még visszatérünk a beszélgetésünk során.

Ami a Tudatosság 3-t illeti, látni fogjuk, hogy Polanyi szerint vannak olyan mentális folyamatok, mint a "szubcepció" és az "integráció", amelyek az egyén tudatosságának vagy öntudatának hatókörén kívül zajlanak. A tudásnak van egy "hallgatólagos dimenziója" is, amelyet Polanyi megkülönböztet a

pszerű pszichológiai elképzelésétől." Ezekre a fogalmakra
vitánk során.

"tudattalan"né
isvissza
fogunktérni a

Polanyi kifejezett írásainak nagy részét a Tudat 2 és a Tudat 3 témáinak kifejtése teszi ki. Bár közvetlenül nem tárgyalta a Tudat 1 kérdéseit, a "tudat" szót a Tudat 1 értelmében többször is egyértelműen használta. Ezt tette a tudás természetével, a megismerés folyamataival, valamint a bizonyosság és az objektivitás megismerésének kilátásaival kapcsolatos elsődleges téziseinek tárgyalásakor.

Ebben az esszében megfordítjuk ezt a fontossági sorrendet. Azaz, Polanyinak a Tudatosság 1 természetéről és működéséről alkotott felfogására fogunk összpontosítani, és a Tudatosság 2 és 3 témáiról szóló tárgyalásait fogjuk felhasználni támogató kontextusként és az értelmezésünk bizonyítékaként. Először is úgy fogunk eljárni, hogy felerősítjük Polanyi számára a Tudatosság 1 jelentését, amelyet írásainak vizsgálatából vontunk le. Ezután alaposan megvizsgáljuk ezen írások kulcsfontosságú részeit, és jelezzük, hogy ezek hogyan igazolják értelmezésünket.

Meg fogjuk mutatni, különösen az evolúció későbbi tárgyalása során, hogy Polanyi felfogásában az elme az agy emergens tulajdonsága, és hogy a Tudat 1 az elme természetes dimenziója. Éppen olyan természetes módon, ahogy a szív pumpálja a vért, vagy a gyomor megemésztja a megrágott tápanyagokat, a tudat dinamikus tulajdonsággal rendelkezik. Ellentétben egy pangó víztócsával, a Tudat 1 - Polanyi szóhasználatával élve - folyamatosan keletkező jelenlét, mind az emberekben, mind az állatokban, amely az egészséges agytól függ. Ahogyan a testhő is egy

folyamatosan generált jelenlétét egy egészséges test, a Tudatosság 1 áramlását egy egészséges agy folyamatosan generálja.¹²

Azt fogjuk állítani, hogy ennek a "jelenlétnek" azonosítható struktúrája van. Tézisünk az lesz, hogy Polanyi gondolatrendszerében a Tudat 1 alapvető funkciója az öntudat, és hogy ez az öntudat az önreflexió struktúrájával rendelkezik. Polanyit olvasva azt feltételeztük, hogy az ő felfogásában a tudat, mint öntudat, az agyból ered, és önmagára reflektál. A Tudatosság 1 és annak tartalma közötti különbségtétel központi jelentőségű lesz tézisünk szempontjából. Míg a tudat, mint öntudat, önmagában megismerhető, megmutatjuk, hogy ez az önreflexió leginkább úgy nyilvánul meg, mint a tudat, amely visszatükröződik a tartalmára.¹³

Polanyi a pszichológusnak és kortársának, Franz Brentanónak tulajdonítja a tudatossággal kapcsolatos meglátásait, amelyeket Brentano világitott meg. Brentano volt az, aki eredetileg megfigyelte, hogy a tudat mindig valamiről *szól*; és ebből következően, hogy a tudat egy "*innen-onnan*" struktúrával rendelkezik. "Franz Brentano azt állította, hogy ez mindenfajta tudatosság jellemzője" - írja Polanyi.¹⁴ A "mindenféle tudat" kifejezéssel Polanyi azt jelzi, hogy ő úgy értelmezi, hogy a tudatnak különböző "módozatai" vannak. Valóban, mind az 1-es, mind a 2-es tudatosságnak van egy "from-to" struktúrája. "A tudati aktusok tehát nemcsak valaminek *a* tudata, hanem bizonyos dolgoktól is tudatosak, amelyek közé tartozik a testünk" - írja Polanyi.¹⁵

Gondoljunk egy olyan személyre, aki tisztában van a környezetével. Ahhoz, hogy valaki tudatában legyen a környezetének, szükséges, hogy tudatában legyen önmagának, vagy önismeretének, az ilyen "környezethez" *viszonyítva*. Mivel a környezetéről alkotott észlelései válnak az egyén Tudatosságának 1 tartalmává, a kapcsolat önmagától a környezetéhez *való viszonyulás*. Ez a kapcsolati aspektus központi szerepet játszik Polanyi megismerésről alkotott felfogásában.

Hagyományosan az ember azt mondaná, hogy "tudatában vagyok a környezetemnek". De ez a birtokos kifejezésmód jobban visszhangozza a személy és a környezet közötti karteziánus megosztottságot, mint azt Polanyi el tudná viselni. A személy "környezete" valójában a személy *része*, mint integrált érzékszervi észlelései. Az ember nem "tudatában van" a környezetének, hanem "tudatában van önmagának ebben a környezetben". Mint az önismeret tartalma, a környezet és a személy elválaszthatatlanok egymástól.

A tudat nem egy "önálló" entitás, hanem valami mással *kapcsolatban* létezik. A "környezete" kifejezés úgy tűnhet, mintha az "egy" és a "környezete" önálló entitások dualista szétválasztását sugallná, de ez a nyelv illúziója. A különálló szavak szükségszerű használata nem szabad, hogy elvonja a figyelmet attól, hogy lássuk, mire mutatnak; nevezetesen a tudó és a megismert egységére, amelyet a tudó személyes integrációs folyamatából eredő értelmes kapcsolatok kötnek össze.

Míg a 3. használatot nem lesz nehéz megkülönböztetni az 1. használattól, az önmagunk által kitűzött feladatunk, hogy megfogalmazzuk Polanyi implicit elméletét a tudatról mint öntudatról, nagyban leegyszerűsödne, ha a 2. használatot ki lehetne iktatni az

írásaiból. Ahelyett, hogy a

"tudatosság" a mentális tevékenységre utal, beleértve az érzelmeket és a gondolkodást, miért nem mondjuk egyszerűen, amikor helyénvaló, hogy "mentális tevékenység", vagy "érzelem", vagy "gondolat"?

Azzal, hogy Polanyi a Tudat 2-t úgy használta, ahogyan tette, csak a bevett szokásokat követte. Sokan írnak és beszélnek például a "konzervatív tudatról", vagy a "liberális tudatról", vagy a "tudatosság emeléséről" stb. Az ilyen szóhasználat valójában az attitűdökre, az információkra, a hiedelmekre és az új vélemények terjesztésére utal, nem pedig a Tudatosságra, mint Tudatosság1-re, vagy az öntudatra. Ez a sajátos dikció vagy szóhasználat nem szükséges a szándékolt jelentések közvetítéséhez. Semmi sem veszne el például, ha a "konzervatív tudat" helyett a "konzervatív hiedelmek és hajlamok" kifejezéssel helyettesítenénk. Ugyanezt meg lehetne tenni a liberálisok esetében is. Ahelyett, hogy azt mondanánk, hogy "tudatformálás", ugyanúgy mondhatnánk, hogy "közoktatás". Meg fogjuk mutatni, hogy Polanyi Tudat 2 használata tehát sok esetben szükségtelenül bonyolítja a tudatról mint öntudatról szóló alapvető elméletét.

Szerencsétlen megfogalmazásával Polanyi elrejti azt a tényt, hogy az ő gondolatrendszerén belül minden Tudatosság 2 elem valójában a Tudatosság 1 *tartalma*. Így az 1. és a 2. Tudatosság viszonya az utóbbi és az előbbi közötti *kapcsolat*. Az információk, szándékok, gondolatok, érzelmek és észlelések önmagán belül vannak, és amennyiben az ember tudatában van ezeknek, az önismeret, vagyis a tudatosság *tartalma*, nem pedig maga a tudatosság. Ebben az értelemben minden tudatosság egyéni öntudat.

A tudat és annak tartalma közötti különbségtételhez gondosan ragaszkodni fogunk, amikor Polanyi írásaiból válogatunk. Ennek során a Tudatosság 1, mint öntudat értelmezése világos és különálló fogalomként fog megjelenni. Természetesen az 1. Tudatosságot többként is fel lehet fogni, mint puszta fogalomként. Lehet önmagunk gazdag tapasztalata, mint öntudat. A fogalmak irányjelzőként szolgálhatnak ehhez az öntapasztalathoz, de a fogalom érvényesítésének végső eszköze a személyes tapasztalat.

II. A körkörösség struktúrája.

Mivel Polanyi nem vállalta a Tudatosság 1 természetének és működésének feltárását, ezért ennek nagy részét a következtetésekre bízta. Azt javasoljuk azonban, hogy gondolatrendszerén belül a tudat mint öntudat a "személyes tudás" szükséges aspektusa. A személyes tudás nagyrészt azáltal érhető el, hogy az ember az érzékszervi tapasztalatainak részleteit integrálja az értelmezési keretével, hogy kreatívan létrehozza a saját, egyedi jelentéskonfigurációját. A tudományban például "a tudós a tudomány keretének elsajátítása révén értelmezi a tapasztalatot. A tapasztalatnak ez az értelmet adó értelmezése olyan ügyes cselekedet, amely a tudós személyes részvételét nyomja rá az eredményül kapott ismeretekre." ¹⁶

Hogy bővítsük a C1 és C2 megértését, és hogy hogyan kapcsolódnak egymáshoz, tegyük fel a költői kérdést: "hol van ennek az "eredő tudásnak" a helye"? Természetesen a megismerőn belül. És akkor, kérdezhetjük, honnan tudja a tudó, hogy mit tud? A válasz csak az lehet, hogy saját önismerete által. Mondhatjuk, hogy "mert az én

a tudás a részem, tudom, hogy mit tudok, a saját önismeretem által." Így, ahogy Polanyi értette, az önismeretnek mindig van egy önreflexív struktúrája.

Polanyi azonban megkülönbözteti a személyes megismerés önreflexív struktúráját mind a "szolipszizmustól", amely szerint az ember csak önmagát ismerheti, mind a "relativizmustól", amely szerint az egyik ember "igazsága" ugyanolyan érvényes, mint bármelyik másik ember "igazsága".¹⁷ Míg az önismeret szükségszerűen minden egyes ember sajátja, Polanyi úgy értelmezte, hogy a személyes tudásnak van egyfajta nyilvános dimenziója. Ez az, amit a fenti idézetben a "tudomány keretei" alatt ért. A tudományos közösséget meghatározó, elfogadott elvek vagy hagyományok olyan nyilvános dimenziót alkotnak, amelyben minden tudós személyesen is részt vesz. Ezek az elvek meghatározzák, hogy mi az, ami a közösség érdeklődésére tarthat számot, és hogyan értékelik az új ismeretekre vonatkozó állításokat. E keret nyilvános jellege kiemeli az egyént a szolipszista elszigeteltségből. Mivel minden résztvevő elkötelezett a keretrendszer normái iránt, a relativizmus feloldódik.

Polanyi írásaiban mindvégig hangsúlyozza, hogy a test mint a megismerés eszköze központi szerepet játszik. Az észlelésben például, akárcsak a megismerésben, az ember önismerete révén tudja, amit a testi érzékszerveken keresztül észlel. Polanyi azt írja, hogy "az észlelés ... a ... testi tapasztalatoknak [beleértve] az idegrendszer kéregállományában lévő idegi nyomokat ... a külső dolgok észlelésébe való átültetésének egy esete". Ez azt mutatja, hogy az észlelésben hogyan támaszkodunk "a testünkkel kapcsolatos tudatosságunkra a rajta kívüli dolgokra való odafigyelésben".¹⁸ Természetesen Polanyi "a testünkkel kapcsolatos tudatosságunk" kifejezése a Tudatosság I, vagyis az "öntudatosság" egyértelmű kijelentése, amelynek tartalma a testtel kapcsolatos tapasztalatok. Ennélfogva egy tárgy észlelése Polanyi számára a tudatosság mint öntudatosság tartalma.

Az észlelés szintén az egyén integrációs folyamatának eredménye. Egy vak ember, aki ügyesen használja a botját, úgy érzékeli a környezetét, hogy "intelligens erőfeszítéssel koherens érzékelést épít a bot által eltalált dolgokról".¹⁹ Ez a "koherens észlelés" vagy jelentéskonfiguráció természetesen a vak emberen belüli mentális műveletek eredménye, és ő ezeket az eredményeket a saját öntudata révén ismeri. Ami az ő tudását "személyessé", és nem pusztán szubjektívvá teszi, az az, hogy megosztja másokkal azt a keretet, amely a boton keresztül megismerhető tárgyak világát feltételezi, mint önmaga kiterjesztését; sőt, maga a tudomány is, akárcsak az a bot, önmagunk kiterjesztése.

Polanyi tisztában van azzal a körkörösséggel, amelyet saját öntudata von maga után. Megjegyzi például, hogy fő műve, a *Személyes tudás* megírásakor arra vállalkozott, hogy felfedezze és megfogalmazza saját "személyes meggyőződéseit". Kijelenti, hogy a célja, hogy megtalálja és megfogalmazza meggyőződéseit, maga is azon a "végső meggyőződésén" alapul, hogy ezt kell tennie. Elismeri, hogy időnként tudatosan részt vesz az önvizsgálat "szándékosan körkörös" projektjében. "Logikailag az egész érvelésem nem más, mint ennek a körnek a kidolgozása; ez egy szisztematikus tanfolyam arra, hogy megtanítsam magam saját meggyőződéseim megtartására".²⁰ Azzal, hogy figyelmét saját meggyőződéseire összpontosítja, Polanyi ezeket tette tudatossága, vagyis önismerete tartalmává.

Ennek az önreflexív önvizsgálatnak a folyamatában Polanyi szembesíti magát azzal a lehetőséggel, hogy minden, amit tudni vél, visszavezethető a saját személyes meggyőződésére. Ezután felteszi a kérdést, hogy "milyen alapon lehet az igazságot állítani ... mindenféle rögzített külső kritérium híján". Ezen a problémán töprengve retorikusan felteszi továbbá a kérdést: "'Ki győz itt meg kit?'". Válaszul önmagának azt feleli: "'Én magamat próbálom meggyőzni'".²¹ Ezek a példák azt sugallják, ahogyan az elkövetkező idézetek is, hogy a *Személyes tudás* nagy része önreflexív módon íródott. Szókratész szellemében, valamint Augustinus *Vallomásai* és Descartes *Elmélkedései* egyenrangú társaiként Polányi *Személyes tudás* című műve nagyrészt úgy olvasható, mint önvizsgálatának eredményéről szóló önbeszámolója.

A *Személyes tudás* és más írásaiban Polanyi néha úgy tűnik, hogy saját magát használja modellként vagy referenciapontként a tudomány tényleges gyakorlásának magyarázatához. Sokkal kevesebb érdeklődést mutat a Kuhn által "normális tudománynak" nevezett gyakorlat iránt. Ehelyett különösen a vállalkozás problémamegoldó és felfedező aspektusaira összpontosít. És miért is ne? A maga idejében széles körben elismert, briliáns és kreatív kutató vegyész volt. Amennyiben tehát Polanyi saját tapasztalataiból merít, amikor a tudományról szóló megfigyeléseit írja, ezeket az emlékeket teszi tudatának tartalmává.

Annak további illusztrálására, hogy Polanyi a tudatot öntudatként értelmezi, megvizsgáljuk, hogyan használja a "tudat" kifejezést különböző kontextusokban. Ezek az evolúcióelméletétől kezdve az állati viselkedés tanulmányozásán át a tudás természetének és a megismerésfolyamatának vizsgálatáig terjednek majd. Ehhez fel kell vázolnunk a kontextust, amelyben az egyes használati módok előfordulnak. Azzal kezdjük, hogy megvizsgáljuk, hogyan használja Polanyi a "tudatosságot" az evolúciós elméletének tárgyalásakor.

III. Az evolúció mezőelmélete.

Polanyi írja: "A biológia az élet, amely önmagára reflektál".²² Így a pozitivistáknak, mechanistáknak, objektivistáknak kívül gondolkodva Polanyi termékeny elméje az evolúció folyamatának kínzó kérdéseivel robbant ki. Az általa felvetett gondolatok némelyike olyan jellegű, amely az uralkodó mentalitáson belül gyakorlatilag tiltott. Az egyik ilyen a "mezők" fogalma az evolúció folyamatában.

Amint látni fogjuk, Polanyi "mezők" fogalma egyfajta "vitalizmusként" értelmezhető, vagyis egy olyan elméletként, amely egy nem megfigyelhető erő vagy elv létezéséről szól, amely részt vesz az élőlények életre keltésében. A pozitivisták a "vitalizmus" szót - írja Polanyi - "elítélő kifejezésként használják". Védekezően vesznek részt ebben az elítélésben "azzal a céllal, hogy diszkreditálják azokat a [világos] bizonyítékokat, amelyek egy objektivistább keretet veszélyeztetnek". Polanyi gúnyolódik az ilyen struccszerű viselkedésen. Hogyan képes bármely intellektuálisan becsületes ember megfigyelni az élőlényeket, és úgy tenni, mintha azok mentális dimenzió nélküli mechanizmusok lennének? Mintha "az élőlényeket anélkül kellene tanulmányoznunk, hogy észrevennénk őket".²³

Az élőlények tudatossága pontosan az egyik olyan jellemző, amelyet a pozitivizmus úgy tesz, mintha nem látna. Valójában az élőlények teljes szellemi életét eltörli a szemellenző. Ehelyett az élőlényeket a mechanisztikus nyelvezettel próbálják megmagyarázni.

fizika és kémia. Azok, akik a társadalomtudományok területén az életnek ezt a mechanisztikus modelljét tarthatatlannak találták, szerencsések, hogy Polanyi szellemi vezetője volt. Bátran szembeszáll a pozitivisták védekező elítélésével, és megmutatja az utat a fogalmi korlátokból való kitöréshez. Inspiráló szavakkal Polanyi a tudatot helyezi lázadásának élére. Azt írja, hogy "nyilvánvaló tehát, hogy az ember felemelkedése csak más elvekkel magyarázható, mint amelyeneket ma a fizika és a kémia ismer. Ha ez a vitalizmus, akkor a vitalizmus a józan ész, amelyet csak egy truculárisan bigott mechanista szemlélet hagyhat figyelmen kívül. És mindaddig, amíg nem tudunk elképzelést alkotni arról, hogy egy anyagi rendszer hogyan válhat tudatos, felelős emberré, üres színlelés azt sugallni, hogy van magyarázatunk az ember leszármazására."²⁴

A "tudatos, felelős személy" kifejezés különbséget tesz a Tudatosság 1 és a Tudatosság 2 között.

2. Polanyi a "tudatos" kifejezés használata ebben az utolsó mondatban a Tudatosság 1-t, vagyis az öntudatot jelöli. Nem a Tudatosság 2-re utal, mert az nem mentális folyamatokat, információt vagy meggyőződéseket, hanem csak az öntudatot szemléli. A "felelős személyre" való utalás a Tudatosság 2-re, vagyis a mérlegelés mentális képességére utal, amely magában foglalja az információk felhasználását, és a tudatosság tartalmaként jelentkezik. A kérdés, amit felvet, az, hogy hogyan keletkezhet egy önreflektív tudat a tudat kialakulása előtt létező ősanyagból? Az alábbiakban látni fogjuk, hogyan válaszol erre a kérdésre.

A pozitivista darwini evolúciós elmélet a fizikai körülmények és a testek változását vizsgálva próbálja megmagyarázni a tárgyat, miközben figyelmen kívül hagyja a testeken belüli szellemi életet. Ebben az elméletben a véletlen a körülmények, valamint a testek alakjának és összetételének változásait hozza létre, míg a természetes szelekció a testek alkalmasságát határozza meg.

Az 1950-es évek végén írva Polanyi kijelentette: "A darwinizmus egy évszázadon át elterelte a figyelmet az ember leszármazásáról, mivel az evolúció *feltételeit* vizsgálta, és figyelmen kívül hagyta annak *hatását*. Az evolúciót csak a keletkezés teljesítményeként lehet felfogni".²⁵ Hogy megmagyarázza, mit ért "cselekvés" és "megjelenés" alatt, Polanyi a "mezők" egyedi felfogását alkalmazza.

Mivel a "tudatosságra" összpontosítunk, Polanyi "mezőkről" szóló elméletének és az evolúciónak mint emergenciának a teljes kifejtése nem tartozik e tanulmány keretei közé. Itt csak néhány támpontot tudunk nyújtani gondolatainak e témában mutatott irányát illetően. Miért regenerálódnak például a sérült szervezetek? Egy hidrát darabokra lehet vágni, és minden egyes darab képes teljes organizmussá regenerálódni. Mindenféle sebek és sérülések gyógyulnak.

Továbbá, miért nőnek az embriók egyedi egyedekké? Néhány szabadgondolkodású biológustól kölcsönzött kifejezést, Polanyi azt javasolja, hogy a "morfogenetikus mezők" szolgálhatnak nem mechanisztikus magyarázatként az ilyen jelenségekre.²⁶ Bár Polanyi nem részletezi, hogyan működhet ez az elv a gyakorlatban, úgy tűnik, úgy képzei el, mintha a sejteket úgy irányítaná, sőt mondhatnánk, hogy hívná, hogy regenerálódjanak vagy jellegzetes egyedekké nőjenek. Polanyi ezzel párhuzamot lát a tudományos kutató törekvésében, akit "egy rejtett tudás sejtései vezetnek".²⁷ Annak tudatában, hogy ezt a fogalmat csak "felvázolta"²⁸, Polanyi bátran beépíti saját, rendkívül szuggesztív

evolúciós elméletébe. Talán vannak "biológiai mezők", amelyek bizonyos fajok kialakulását hívják elő, vagy egy "kozmosz mező", amely minden életet előhív.²⁹

Az egyes területeken belül az egyének az adott területnek megfelelő célok elérésére *törekednének*. Az állatok például a fajuknak megfelelő célokra vagy problémamegoldásokra törekednének, az emberek pedig az élet mélyebb megértésére.

A törekvésekről szóló vita során Polanyi a "tudatos" szót használja, ami az 1., 2. és 3. Tudatosságra vonatkozik. Azt írja: "Bár ezek a törekvések folytonosak a magasabb rendű állatok tudatos törekvéseivel, ezek természetesen általában véve sem nem tudatosak, sem nem szándékosak".³⁰

Ebben a mondatban Polanyi a "tudatos törekvések" kifejezést használja arra, hogy az állatok azon szükségleteik (Tudatosság 2) kielégítése érdekében cselekszenek, amelyekkel kapcsolatban öntudatuk van (Tudatosság 1). Ezek az *érezett szükségletek* a tudatuk tartalma. Ebben az összefüggésben a "cselekvés" Polanyi számára az érezett szükségletek olyan módon történő kielégítését jelenti, amely az állat típusának megfelelő mértékű intelligenciát, találékonyságot és kreativitást igényel.

Polanyi azt is sugallja, hogy az egyénen belüli, de a tudatosság vagy az öntudat hatókörén kívüli erők is hozzájárulnak a "magasabb rendű állatok" viselkedéséhez. A "tudatos törekvésekre" való utalása a "sem nem tudatos, sem nem szándékos" kifejezéssel szemben a Tudatosság 3 megkülönböztetésének egyik példája "a szellemi élet felsőbb szintje, szemben a tudatalatti szellemi folyamatokkal". Amikor Polányi azt állítja, hogy vannak olyan törekvések, amelyek "sem nem tudatosak, sem nem szándékosak", akkor arra utal, hogy a cselekvéseknek vannak olyan okai, amelyek nem tartoznak a cselekvő öntudatába. (Talán ezeket "nem érezett szükségleteknek" lehet tekinteni.) Bár ezek a motiváló erők a cselekvő öntudatán kívül helyezkednek el, Polányi talán nem ért egyet azzal, hogy "tudattalan"-nak nevezze őket, mert ez a terhelt kifejezés elvonhatja a figyelmet a "mezőkről" alkotott felfogásának megértésétől. Az aláhúzott mondat végén a "tudatos" és a "szándékos" szembeállítás szintén a tudatosság és a tartalom közötti, általunk tett megkülönböztetést látszik sugallni. Más szóval a "megfontolás" és a szándékok kialakulása, legalábbis részben, a cselekvő öntudatában, mint annak tartalmában zajlik.

Ez a rövid értekezés azt mutatja, hogy Polanyinak összetett motivációelmélete volt, amelyet - mint mondta - nem dolgozott kiteljesen. A fenti aláhúzott idézetben úgy tűnik, hogy Polanyi összemosza a "tudat" három értelmét. Ennek eredményeként a tudatosságról mint önreflexióról alkotott felfogása számunkra homályosnak tűnik. Tisztelettel javasoljuk, hogy az idézetet át lehetne írni úgy, hogy a "tudatos" szót az önreflexív, vagy Tudatosság 1. értelemben tartsuk meg. Például:

Miközben az állatok arra törekszenek, hogy kielégítsék azokat a szükségleteiket, amelyeknek tudatában vannak, van egy párhuzamos motiváló erő vagy mező is, amely az öntudatuk hatókörén kívül hat rájuk.

Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy bár Polanyi nem használja ezt a kifejezést, úgy tűnik, hogy itt a "puha determinizmus" elméletéről van szó.³¹ Vagyis egy olyan elmélet, amely lehetővé teszi az egyén akarat- és döntési szabadságát, de ennek az

erősen

befolyásoló erő vagy "mező", amely "folyamatos" az egyén "tudatos törekvéseivel". Azt írja, hogy ezeken a mezőkön belül az egyének azok, akik "vállalják az élet és a hit kockázatát".³² Az egyének felelősek sajátos döntéseikért, mivel például a hibák a vesztüket is eredményezhetik. De a mezők által kiváltott törekvések valahogyan az egyén öntudatán kívül hatnának az egyénre. A puha determinizmus másik példájaként Polanyi azt írja, hogy az egyes magasabb rendű organizmus "egy olyan anyagi közegben gyakorolja hivatását, amely feltételezi, de soha nem határozza meg teljesen cselekedeteit".³³ Bizonyára van itt lehetőség arra, hogy a jövő írói összehasonlítsák Polanyi "mezőit" a faji alapú "ösztön", Freud "tudattalanjának", Smith "láthatatlan kezének", Marx "kérlelhetetlen kommunizmusának" és Dawkins "önző génjeinek" különböző elméleteivel, hogy csak néhány hasonló nemzetségbe tartozó fogalmat említsünk.³⁴

IV. A személyiség kialakulása.

Polanyi elismeri, hogy a tudósok "nem tudják, hogy az evolúció mely szakaszában ébredt fel a tudat".³⁵ De egy bizonyos ponton biztosan kialakult. Megállapítja, hogy az evolúció hosszú folyamán "a magasabb szerveződési szintek felé mutató változások halmozódó tendenciája volt megfigyelhető, amelyek közül az érzékenység elmélyülése és a gondolkodás megjelenése a legszembetűnőbb".³⁶ Fokozatosan "kialakul egy idegrendszer, amely egyre kiterjedtebb és bonyolultabb önszabályozási műveleteket végez".³⁷ Példaként arra, hogy milyenek lehettek a korábbi szakaszok, megjegyzi, hogy a mai protozoonok "különféle szándékos, céltudatos tevékenységeket végeznek". A szakértőkre hivatkozva pedig "az amőba táplálékra vadászik".³⁸ Polanyi az ilyen élőlények viselkedését nem pusztá nyomoknak, hanem az "emberi tudat kialakulásának" "közvetlen bizonyítékának" tekinti.³⁹ Így "szubmikroszkopikus élő részecskék magjából - és az ezeken túl fekvő élettelen kezdetekből - látjuk felemelkedni az érző, felelős és kreatív lények fajtát".⁴⁰

Íme tehát Polanyi nem pozitivistá, empatikus összefoglaló nyilatkozata a "tudat" fejlődéséről. Polanyi az öntudat, a szellemi tevékenység és a szándékos cselekvés képességének evolúciójára összpontosít. Ebben az összefüggésben egyértelműnek tűnik, hogy a "tudat felébredt" kifejezés alatt az 1. Tudatot, vagyis az öntudatot értette, mert a továbbiakban különbséget tesz "az érzékenység elmélyülése és a gondolkodás kialakulása" között. Polanyi általában az "érzőképesség" kifejezést használja az önérzetre, vagyis az öntudatra, tehát a Tudatosság 1-re. Itt tehát a "tudatosság" és az "érzés" a Tudatosság 1-t jelenti, a "gondolkodás" pedig a Tudatosság 2-t, mint a Tudatosság 1 egyik tartalmát.

Az is jelentős lehet, hogy az "érékenység elmélyülése" kifejezés megelőzi a "gondolkodás kialakulása" kifejezést. Az öntudat és az érzett szükségletek eredeti megjelenése valószínűleg jóval a "gondolkodás" előtt történt.

Figyeljük meg a "magasabb szerveződési szintektől" való függőséget, hogy mind az "érzés elmélyülése", mind a "gondolkodás felemelkedése" megtörténhessen. Ahogy Polanyi nyelvezete is sugallja, a tudatot és minden mentális életet szorosan egy megfelelő termelő és fenntartó "idegrendszerhez" kötve képzelel el. Polanyi számára

tehát az őslényeknek és az amőbáknak az öntudatuk hatókörén belül szükségleteik vannak, amelyek kielégítése érdekében cselekszenek. Természetesen

nem lenne helyénvaló karikatúrát készíteni ebből a hipotézisből, mintha a férj amőba azt mondaná a feleségének, hogy elmegy vadászni, hogy némi élelmet szerezzen a családnak. A protozoa vagy az amőba Polanyi a szükségleteket érző, tehát érző, vagyis öntudatos kis testek példájaként mutatja be, amelyek mentális folyamataik szolgálatában cselekszenek.

Polanyi számára az ilyen cselekvés jelenti a "személyiség" kezdetét. A többsejtű szervezetek fokozatos kialakulása egy újabb "állomás a személyiség felé vezető úton".

⁴¹ Így e kis testek igazságkereső, empatikus megértése megköveteli, hogy "személyiségük" mértékét megfelelően jellemezzük.

A tudat és annak tartalma, valamint az őket létrehozó és fenntartó testek tehát együtt fejlődtek ki a komplexitás növekvő fokozataival. Eddig a személyiség legfejlettebb fokozata természetesen mi, emberek vagyunk. Személyiségünk az absztrakt gondolkodásra való rendkívüli képességünkben, valamint az érzékenységünk, vagyis az öntudatunk mélységében rejlik. Az evolúció folyamata azonban nem állt meg, és senki sem tudja biztosan, hová tart.

Mint láttuk, Polanyi úgy képzei el személyiségünk gyökereit, hogy azok "az egysejtű organizmusok birodalmáig, és azon túl az élő protoplazma szubmikroszkopikus, víruszerű foltjainak birodalmáig" nyúlnak vissza. ⁴² Az életnek ezek a "pöttyei" is saját elődeikből alakultak ki. Talán a "mezőelméletére" visszautalva Polanyi azt feltételezi, hogy "a folyamatot [amellyel az élet keletkezett] egy *rendezett újító elvnek* kellett irányítania ... *amelyet a molekuláris mozgások és a kívülről érkező fotonok véletlenszerű hatásai szabadítottak fel, és ... amelyet egy kedvező környezet tartott fenn*". ⁴³

V. Elkötelezettség és tudatosság.

Annak tárgyalása során, hogy az evolúció során hogyan alakulnak ki az élet magasabb rendű formái a kevésbé összetett elődökből, Polanyi azt írja, hogy "az élő szervezet lényege, hogy minden egyes része a működéséhez [az] ősi kötelezettségeire támaszkodik". ⁴⁴ Polanyi itt az "elkötelezettség" kifejezést nem a szándékos döntés, hanem a bizalom és a kockázatvállalás értelmében használja. Az emergencia a meglévő formából valami újszerűvé tett innovatív vagy kreatív ugrások veszélyes folyamatában áll. Egy ilyen ugrás a létezés új formájába, bármilyen apró és fokozatos legyen is a változás, elkötelezettséget jelent egy olyan cselekedet mellett, amely kudarccal végződhet - például az egyén halálával, vagy a faj kihalásával.

Azok a kötelezettségvállalások, amelyek sikerrel végződnek, a következő ugrás platformjává válhatnak. Ezért ebben a különleges értelemben "az elkötelezettséget még vegetatív szinten is el lehet ismerni". ⁴⁵

E vita keretében Polanyi ismét a "tudat" szót használja. Azt írja: "Az elkötelezettséget ezután a növekvő tudatosság lépcsőfokai szerint lehet osztályozni". ⁴⁶ Úgy tűnik, hogy a "növekvő tudatosság" kifejezés az általunk korábban idézett "az érzés elmélyülése és a gondolkodás felemelkedése" témájának egy változata. Az "elkötelezettség" kifejezés használata az egyre növekvő szellemi kifinomultság fizikai alapra való támaszkodására utal.

Így a mikroszkopikus vegetatív élet öntudat előtti formái a "protopátiás érzékenység

korábbi szakaszából" fejlődtek ki,⁴⁷ mint például a fényérzékenység, hogy olyan platformmá váljanak, ahonnan kiindulva

magasabb életformák alakultak ki. Ezt nevezhetnénk "ugrásszerű békafejlődésnek" is, amikor minden új forma az elődjére támaszkodva ugrik a jövőbe, mint egy összetettebb életforma.

Ez a folyamat az állati élet különböző fokain keresztül folytatódott, egészen a "tudatosan gondolkodó emberig".⁴⁸ Polanyi itt is az érző szellemi élet fejlődését a személyiség fokozataiban előrehaladó szerves alapjának fejlődéséhez köti.

Az elkötelezettség osztályozásáról vagy az emergencia méréséről szóló kijelentését át lehetne írni úgy, hogy a mentális aspektus és annak szerves alapja közötti kapcsolatot hangsúlyozzuk, miközben a "tudat" kétféle értelmét is elemezzük. Ebben az új formában így hangzana:

Az elkötelezettséget ezután az idegi bonyolultság és a mentális kifinomultság fokozottabb lépcsőfokai szerint lehet osztályozni.

Így az evolúciót úgy is fel lehet fogni, mint egy előrehaladó, egymással összefüggő fizikai-mentális konfigurációt, és nem kell, mint a pozitivisták teszik, csak iránytalan, mechanisztikusan okozott fizikai változásnak tekinteni.

VI. A tudás bizalmi jellege.

Amint azt már bemutattuk, Polanyi evolúcióelmélete magában foglalja a kreatív megjelenés fogalmát. Egy adott életforma olyan platformként szolgálhat, amelyből saját elemei kreatív módon újrakombinálódva egy magasabb vagy összetettebb, újszerű formát eredményeznek, amely talán nagyobb öntudattal és kifinomultabb mentális erőforrásokkal rendelkezik, mint elődje. Az új forma és elődje közötti kapcsolat kulcseleme, mint már megmutattuk, a "ráhagyatkozás". Azaz az új a régi összetevőire támaszkodott, hogy saját keletkezését megvalósítsa. Az új elkötelezett mind a fejlődési irány iránt, amelyre vállalkozik, mind pedig az anyagi bázis iránt, amelyből kiindulva elindítja alkotó vállalkozását az ismeretlenbe. Polanyi az itt érintett kapcsolati hálót "fiduciárius" vagy bizalmon alapuló kapcsolatoknak nevezi. Azt is láttuk, hogy Polanyi egy bizalmi vagy bizalmi kapcsolatot fontolgat a "tudat" - annak három értelmében - és a fizikai vagy neurális alap között, amely egyszerre termeli és tartja fenn.

Az evolúció dinamikájában a kreativitás elemeit is tartalmazó fiduciárius kapcsolathoz hasonlót *találunk* Polanyi "episztemológiájáról", vagyis a tudás természetéről és a megismerés folyamatáról alkotott felfogásáról szóló fejtegetésében.⁴⁹ Az "episztemológiájáról" szóló vitát háttérként használva kiemeljük az ebben foglaltakat a tudatról mint öntudatról alkotott implicit felfogására vonatkozó következményekre.

A "Kétféle tudatosság" című fejezetben Polanyi azt írja: "Amikor kalapáccsal verünk be egy szöveget, a szögre és a kalapácsra is figyelünk, de más-más módon." A tudatosság két fajtája.⁵⁰ Vagyis az ember figyelme arra a projektre összpontosul, hogy egy szöveget verjen be a fába, hogy például egy házat építsen. Tegyük fel, hogy egy ács erre a projektre összpontosít. Miközben a kalapáccsal ütögeti a szöveget, a keze tapintásából érkező információkra hagyatkozik, amelyekből megtudja, hogy az ütései igazak-e, azaz a kívánt szöveget a kívánt szögben és a szög meghajlása nélkül verik-e be. De nem koncentráltan figyel erre az információra. A fókuszált figyelme

a szögnek a fába való beverésével kapcsolatos projektről. Polanyi kifejezésével élve "szubszidiárisan", azaz támogató és közvetett módon támaszkodik a kalapács nyelének tapintásából származó információkra. Bár az ács figyelmének nem közvetlen tárgya, a kezében lévő érzések mégis *relevánsak*, sőt, döntő fontosságúak a projektje sikere szempontjából. Ha helyesen értelmezi őket, az érzés alapján tudni fogja, hogy a szöveget a kívánt szögben verte-e be, vagy véletlenül elgörbítette a szöveget, és új szöggel kell kezdenie az egészet.

Ha ezt az érzést használjuk útmutatóként egy projekt végrehajtásához, az egy példa arra, amit Polanyi "ügyes tudásnak" nevez. A kalapáccsal kapcsolatban így ír: "A tenyeremben lévő érzésnek van egy másodlagos tudatossága, amely beleolvad a szög beverésének fókuszos tudatosságába".⁵¹

Az esszére vonatkozó projektünk szempontjából ez a mondat zavaró. A "tudatosság" szó ismételtetése mintha elhomályosítaná a Tudatosság 1 mögöttes elméletét. Ha ugyanis a tudatosság folyamatos öntudatosság, akkor a "tudatosság" szó használata ebben a kijelentésben, és ahogyan Polányi az alcímben, "A tudatosság két fajtája", csak megzavarhatja gondolatrendszerének belső konzisztenciáját. Ha a tudatosság öntudat, akkor nem létezhet "kétféle tudatosság". Polanyi implicit Tudatosság 1 tudatelméletét tekintve csak egyfajta tudatosság létezik, és ez a tudatosság mindig öntudatosság.

Ez a félrevezető használat azonban bizonyos mértékig helyrehozható Polanyi két egyszerű dikciójavításával. Először is, a "szubszidiáris tudatosság" kifejezésben a "tudatosság" helyett a "bizalom" szót használjuk. Az első mondat így hangzana: "Van egy másodlagos bizalmam ...". Másodszer, a "fokális tudatosság" kifejezésben a "tudatosság" szó helyébe a "figyelem" szót kell tenni. Így: "... a fókuszált figyelem ...". Akkor az idézet így szólna: "Van egy másodlagos [támaszkodásom] a tenyeremben lévő érzésre, amely beleolvad a fókuszos [figyelem] a szögbe való bevezetésembe."

Hogyan indokolható ez a korrekció? Nézzük meg a "fókuszos figyelem" és a "szubszidiárius támaszkodás" szerepét Polanyi fókuszos/szubszidiárius magyarázó modelljében a megismerésre vonatkozóan.

Véleményünk szerint a *figyelmet* és a Tudatosság 1-t, vagyis az öntudatot, Polanyi gondolatrendszerén belül az elme különálló műveleteiként kell értelmezni. Mint ilyen, a fókuszált figyelem a cselekvés aktusaként értelmezhető. A fókuszált figyelem azt az aktív folyamatot foglalja magában, amelynek során meghatározzuk, hogy milyen tárgyat hozunk be a tudatunk tartalmaként.

A tudatosság valamilyen tartalmára való összpontosított odafigyelés választást vagy döntést jelent, hogy az anyagot az önismeretünkbe hozzuk, és elidőzünk benne. Az öntudat tehát egy viszonylag passzívabb jelenlét, *amelybe* az anyagokat behozzák. Továbbá, míg a fókuszált figyelem gyakran mozoghat, addig az öntudat viszonylag állandó és stabil.⁵²

Amikor Polanyi az aláhúzott idézetben az "összeolvadt" szót használja, arra gondol, hogy a fókuszált figyelem gyakorlása az egyén integrációs folyamatának gyakorlását vonja maga után. Az érzékszervi tapasztalat, mint például a kalapács érzése a szögre csapódva, integrálódik ("összeolvad") az egyén saját érzékelésével.

a projektre vonatkozó ismeretek a jelentések kialakításához. Az ács projektje, képzettsége, képzettsége stb. az ő értelmezési keretének elemei, amelyeket arra használ, hogy értelmet adjon minden egyes szögre mért ütésnek. Minden egyes találat értelmes számára, mert a projektjével *kapcsolatos* érzékszervi információira támaszkodik. Az ő fókusza ennek a projektnek a kivitelezésére irányul. A kezében lévő érzések a projektjéhez képest másodlagosak. Polanyi számára az integráció a kapcsolat a fókuszált figyelem és a másodlagos dolgok között, amelyekre a fókuszált figyelem támaszkodik.

Az ügyes megismerésben vagy előadásban a szubszidiaritás alapvető szerepe az, amire *támaszkodni* kell, miközben fókuszáltan figyelünk valamire. Ez az a "mitől-mihez" viszony, amelyet a fenti I. részben említettünk. A cselekvők a szubszidiáriusra való támaszkodásukból *kiindulva* működnek annak érdekében, *hogy* végrehajtsák azt a teljesítményt, amelyre fókuszálnak. A "Kétféle tudatosság" címszó használatával Polanyi a fókuszos/szubszidiárius kapcsolat *két részből álló* felfogására utal. Ebben az értelemben a "két" szónak nagyobb a jelentősége, mint a "tudatosság" szónak. A "kettő" szóval ellentétben a "tudatosság" kifejezés pusztán szóválasztás, amely megváltoztatható anélkül, hogy megváltozna az a felfogás, amelyre utal. Kijelentése értelmének elvesztése nélkül olvasható például úgy is, hogy "kétféle mentális folyamat". Más szóval a "kettő" nem cserélhető fel "háromra" anélkül, hogy Polányi felfogása teljesen megváltozna. A "tudatosság" viszont más szavakkal helyettesíthető anélkül, hogy Polányi szándékolt jelentése megváltozna. Ezért, mivel a szubszidiaritás lényege Polanyi számára a ráhagyatkozás, és nem létezhet "kétféle tudatosság", hanem csak öntudatosság, a "szubszidiárius ráhagyatkozás" kifejezés találóbb, mint a "szubszidiárius tudatosság".

Az integráció szerepének hangsúlyozása érdekében a fenti aláhúzott mondat átfogalmazható így is:

Én támaszkodom szubszidiáriusan az információ jön az érzés a tenyeremben, amelyet a szög beverésére irányuló összpontosított figyelmem támogatására használok.

Ez a megfogalmazás összhangban van a tudat és annak tartalma, vagyis az 1-es és 2-es tudat közötti különbségtétellel. Az "én" első személyű névmás az öntudatra utal. A Tudatosság 2 aspektusait, vagyis az öntudat tartalmát az "információ" és a "fókuszált figyelem" szavak sugallják. A fókuszált figyelem mindig tartalom, míg az információ, a tudás vagy a hiedelmek lehetnek a fókuszált figyelem hatókörén belül, vagy a tudatosság területén kívül. E birodalmon kívül aktívan támaszkodhatunk rájuk, mint járulékos anyagokra, vagy egyszerűen csak tárolhatjuk őket a memóriában.

Az ács figyelmének középpontjában nem megosztott figyelem áll, egyik része a szöget ütő kalapácsra, a másik része pedig a szög beverésére irányuló projektjére irányul. (Ahogyan azt már megmutattuk, itt nem is két különálló és különböző tudatosságról van szó). Továbbá, miközben arra a célra összpontosít, hogy a szöget a fába verje, az ács fókuszált figyelmének hatókörét nem határolják éles szélek. A széleken árnyékolások vannak, így a fókusz a középpontjától a perifériáig, és egészen a hatótávolságon kívülre árnyalódik. Így, miközben az ács pontosan fején találja a szöget, nem feledkezik meg az ujjában lévő érzésekről; sőt, mivel ezek az érzések olyan szorosan kapcsolódnak projektje sikeréhez, a fókuszált figyelem peremén belül vannak.

Hasonlóképpen, írja Polanyi, a

a zongorista, aki a zenei előadásra koncentrálnak, még mindig érezheti "az ujjai működését". Nem vesztette el a tudatosságát". Vagyis ezek a "munkálatok" a fókuszált figyelmének peremén vannak.⁵³

Így, bár a *függőség* kulcsfontosságú láncszem Polanyi fókuszos/szubszidiáris modelljében, a *relevancia* szintén fontos aspektusa a fókuszos figyelem és a fókuszban lévő figyelem közötti kapcsolatnak. Polanyi a szubszidiárius függőség határait is előírja. Azt írja például, hogy "egy szöveg értelme az összes releváns, instrumentálisan ismert részlet fókuszos megértésében rejlik".⁵⁴ Polanyi számára a kiegészítő bizalom nyilvánvalóan nem terjed ki olyan messzire, hogy a világegyetem történetét is magában foglalja, hanem a "releváns, instrumentálisan ismert részletekre" korlátozódik. Annak megismerése, hogy ezek a határok mit foglalnak magukban, az ismerősök ítélőképességének problémája lenne, akik a helyzetet a közösségük relevanciára vonatkozó mércéje szerint értékelik esetről esetre.

Polanyi fókuszos/szubszidiáris modelljében a legalább bizonyos mértékű függőség eleme soha nem változik, de az, hogy mi a releváns, mindig a szereplő sajátos céljaitól függ. A zongorista és az ács egyaránt szubszidiárisan támaszkodik az ujjaiában lévő érzésekre, hogy elérjék nagyon különböző céljaikat. Ezért az ujjaikból érkező információ a különböző céljaiknak megfelelően szelektálódik. A zongoristának az érintés finomsága a fontos, míg az asztalos számára az ütő csapás fontosabb. Mindkét esetben a fókuszos figyelem úgy mond "a kabátján húzta be" azokat a melléktényezőket, amelyekre támaszkodik.

VII. Kölcsönös kizárólagosság.

Polanyi megjegyzi, hogy a fókuszált figyelem és a másodlagos függőség kölcsönösen kizárják egymást. Ha például valaki fókuszáltan figyelne valamire, ami a fókuszált figyelem peremén van, akkor az első fókusz elveszne, amikor átadja helyét az új fókuszoknak. És az első fókusz korábbi pereme *ipso facto* a figyelem középpontjává válna új peremekkel. Más szóval, ha az ács a szög beverésének nagyobb projektjéről a szög színének, alakjának és méretének vizsgálatára váltana, majd a kalapácsát úgy lendítené, hogy nem figyel arra, hogy hova megy, azt kockáztatná, hogy összetöri a hüvelykujját. Polanyi számos példát hoz a kölcsönös kizárólagosságra a fókusz/szubszidiáris modellben, a biciklizéstől az olvasásig és a beszédig.

Vegyünk egy másik idézetet Polanyitól a fókusz/szubszidiáris modellről. Itt azt fogjuk sugallni, hogy a "tudatosság" és a "tudatosság" használata elhomályosítja a tudatról mint Tudatosság 1, vagyis öntudatról szóló implicit elméletét. De a szóhasználatának egyszerű megváltoztatásával a tudatosságról alkotott felfogása előtérbe helyezhető, mégpedig a fókuszos/szubszidiáris modell bármiféle megváltoztatása nélkül.

Polanyi azt írja: "Míg a fókuszos tudatosság szükségszerűen tudatos, addig a szubszidiáris tudatosság a tudatosság minden fokán változhat".⁵⁵ Az első mondat, "a fókuszos tudatosság szükségszerűen tudatos", nem a "fókuszos tudatosságot" akarja egyenlővé tenni a "tudattal", hanem a "fókuszost" a tudaton *belül* helyezi el. Ez azt mutatja, hogy Polányi legalábbis a hátsó gondolataiban hordozta a tudat és annak tartalma közötti különbséget. Ha a "tudatosság" szót kivesszük, és a "figyelem" szót

tesszük be, és a záradékot úgy írjuk át, mintha Polanyi elmélete a

tudatosság állna előtérben, akkor ezt úgy lehetne olvasni, hogy "a fókuszált figyelem szükségszerűen a tudatosságon belül van".

Ha a "tudatosság" és a "tudatosság" szavak Polanyi számára ugyanazt jelentenék, és nem valami mást, ahogyan azt javasoltuk, akkor az első mondat jelentése egyenértékű lenne azzal, hogy "a fókuszos tudatosság szükségszerűen tudatosság". Ez azonban egyszerre lenne triviális és nem hasznos tautologikus. Ha Polanyi számára minden tudatosság öntudat, ahogyan azt mi javasoljuk, akkor a tétel így hangozhatna: "a fókuszos figyelem szükségszerűen az ember öntudatán belül van", ami ugyanaz, mint "a fókuszos figyelem szükségszerűen a tudatosságon belül van".

Az első tétel két javasolt újrafogalmazása szintetikus, és nem tautologikus. Mindkettő a két alany közötti *következményes kapcsolatot* emeli ki; nevezetesen a fókuszált figyelmet, mint a tudat mint öntudat következményét, vagy mint a tudat mint öntudat tartalmát. Természetesen nem a "fókuszos figyelem" mint olyan az, amire az ember figyel, hanem az általa a tudatába hozott tárgy. Polanyi olvasása közben az ember fókuszáltan figyel a jelentésére. Ez a jelentés válik az önismeret fókuszává.

A második mondatot is problematikusnak találjuk a "tudatosság" és a "tudatosság" használata miatt - "a szubszidiárius tudatosság a tudatosság minden fokán változhat". Ha nincs "szubszidiáris tudatosság", hanem csak *szubszidiáris bizalom*, akkor mi az, ami "a tudatosság minden fokán" változik? Úgy tűnik, ez utalás arra a pontra, amit fentebb mondtunk, hogy a fókuszos figyelem leárnyékolódhat az érintőleges peremvidékeire, és fokozatosan teljesen kikerülhet az önismeret köréből.

Például, miközben az ács a közvetlen projektjére, a szög beverésére összpontosít, érintőlegesen tudatában lehet a kezében lévő érzésnek, még akkor is, ha szubszidiárisan támaszkodik rá. Ez az érzés egyike a sok mellékes elemnek, amelyre a fókuszálása támaszkodik. Ebben a pillanatban a képzettsége, tapasztalata, ügyessége stb., amelyekre szintén támaszkodik, jóval kívül esik a fókuszált figyelmének hatókörén. Javasoljuk tehát, hogy az aláhúzott mondat világosabban fogalmazható meg a következőképpen:

Míg a fókuszált figyelem szükségszerűen az egyén tudatában van, a mellékes tényezőkre, amelyekre az ember különböző mértékben támaszkodik, az érintőlegesektől a semmilyenig, csak érintőlegesen lehet figyelni.

Egyik későbbi esszéjében Polanyi azt írta: "A fókusz és a szubszidiárius tudatosság határozottan nem a figyelem két fokozata, hanem az ugyanazon részletekre irányuló figyelem két fajtája."⁵⁶

Próbáljuk meg tisztázni ezt a mondatot, hogy megpróbáljuk összeegyeztetni Polanyi implicit elméletével, amely a tudatról mint öntudatról szól. Először is azt javasoltuk, hogy a "fókuszos tudatosságot" "fókuszos figyelemként", a "szubszidiáris tudatosságot" pedig "szubszidiáris bizalomként" értelmezzük.

Mit érthetett tehát Polanyi azon, hogy ilyen határozottan kijelentette, hogy a fókuszált

figyelem és a szubszidiárius függőség "határozottan *nem* a figyelem *két fokozata*,
hanem a figyelem *két fajtája*"?

Azt javasoltuk, hogy a fókuszos/szubszidiáris modell ilyen megfogalmazásaiban a "kettő" szó nélkülözhetetlen, de az olyan ismétlődő kifejezések, mint a "tudatosság" és a "figyelem" a tisztázás érdekében helyettesíthetők, anélkül, hogy a jelentésük elveszne. Valóban, Polanyi számára a két alapfogalom, a *fokális figyelem* és a *szubszidiárius függés*, kölcsönösen kizárja egymást, amint azt az ácsmesterség és a zongorázás tárgyalásakor bemutattuk. És erre a kölcsönös kizárólagosságra utal ez a kijelentés a "fokozatok" tagadásával és a "fajták" megerősítésével.

Polanyi azt a példát használja, amikor egy orvos diagnosztizálja a beteg betegségét. Az orvos először megvizsgálja a beteget, és meghallgatja a beteg leírását a tüneteiről. Ezek azok a részletek, amelyeket az orvosnak figyelembe kell vennie a betegség diagnosztizálásának problémája során. Amint az orvos ezeket a részleteket integrálta az orvosi ismereteivel és a beteggel kapcsolatos közvetlen megfigyeléseivel, a diagnózis megjelenik a tudatában, és összpontosítva figyel rá. Csak ezután tud javaslatot tenni a kezelésre. Ha azonban fókuszált figyelmét egy konkrét dologra fordítaná, mondjuk a beteg jobb szemének vonalaira, akkor a figyelme szükségszerűen elmozdulna az általános problémáról és annak kezeléséről, legalábbis egyelőre. Az aláhúzott mondat tehát így is olvasható:

A fókuszált figyelem és a kiegészítő függőség nem egy kontinuum fokozataiként értelmezendő, mivel kölcsönösen kizárják egymást.

Ez a javasolt olvasat azt a jelentést közvetíti, amelyet Polanyi szem előtt tartott, anélkül, hogy ellentmondana a tudatról mint öntudatról szóló implicit elméletének. A fókuszált figyelem az elme olyan művelete (Tudatosság 2), amely a dolgokat a tudatosság (Tudatosság 1) területére helyezi. A szubszidiárius figyelem általában ezen a területen kívül zajlik (Tudat 3).

Amint megmutattuk, a "tudatosság" fogalma fontos szerepet játszik az ügyes tevékenységek széles skálájának megértésében, a kalapálástól kezdve a zongorázáson át a betegség diagnosztizálásáig. Mivel Polanyi soha nem vállalkozott arra, hogy elmagyarázza e fogalom implicit elméletét, utódainak szemantikai kiigazításokat kell végezniük, hogy tisztázzák a fogalomról alkotott felfogását. Más kontextusokban is látni fogunk hasonló, tisztázásra szoruló, kétértelmű használatra utaló eseteket.

VIII. Olvasás.

Polanyi elmesél egy történetet, amikor egy levelet olvasott, miközben a fiával reggelizett. Miután elolvasta, úgy gondolta, hogy a fia is szívesen elolvasná. Amikor éppen át akarta adni a fiának, eszébe jutott, hogy ha nem angolul van, a fia nem fogja tudni elolvasni. Ezért újra meg kellett néznie, hogy megnézzé, milyen nyelven van.⁵⁷

A levél olvasása közben tehát koncentráltan figyelt a jelentésre, és a nyelvre hagyatkozott, hogy közvetítse ezt a jelentést, anélkül, hogy figyelt volna arra, hogy milyen nyelven íródott. Nyilvánvaló, hogy a szövegre való ilyen másodlagos támaszkodás szükséges, ha az ember meg akarja érteni a jelentést. Ha Polanyi úgy döntött volna, hogy a nyelvre koncentrált, és annak nyelvtani hibáit és helyesírási hibáit kritizálta,

akkor bizonyára elveszítette volna a levél átfogó jelentésére való összpontosítást.

Mivel ebben a tanulmányban az a célunk, hogy megvilágítsuk Polanyi elméletét a tudatról mint öntudatról, retorikusan feltesszük a kérdést, hogy hol található az a jelentés, amelyre Polanyi összpontosított. Vajon "odakint" volt, a levélben? Nem, természetesen a fejében volt. És honnan tudta ezt a jelentést? Legalábbis részben azért, mert az öntudatába volt foglalva. Az önreflexió struktúrájával rendelkező tudat tehát nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az értelem értelmes legyen. Hogy ismét utaljunk a Polanyi által említett "a-tól-oda" struktúrára, azt mondhatjuk, hogy az olvasás abból áll, hogy a nyomtatástól az integráción keresztül *eljutunk* a jelentéshez, amelyre fókuszáltan figyelünk.

Polanyi az olvasás és a tudatosság kapcsolatát is tárgyalja, ahogyan az imént tettük. Tisztelettel javasoljuk azonban, hogy nyelvezete inkább elhomályosítja, mintsem tisztázza a tudatosságról alkotott elméletét. Azt írja például: "Miközben olvastam a levelet, tudatában voltam mind a szövegének, mind a szöveg jelentésének, de a szöveggel kapcsolatos tudatosságom csupán eszköz volt a jelentéssel kapcsolatos tudatosságomhoz képest, így a szöveg a jelentése szempontjából átlátszó volt."⁵⁸ Nézzük meg, mit mond Polányi ebben az összetett passzusban.

Először is, mire gondol, amikor azt mondja, hogy "tudatában voltam mind a szövegének, mind a szöveg jelentésének"? A "tudatosan tudatában" szavak feleslegesnek tűnnek. Így semmi sem veszne el, ha a kijelentése így hangzana: "Mind a szövegének, mind a szöveg jelentésének tudatában voltam". Vegyük észre azt is, hogy azzal, hogy azt mondja, hogy "tudatában volt" "mind a ... szövegnek, mind ajelentéssel", a tudat és annak tartalma közötti különbségre való érzékenységét illusztrálja, ahol a tudat magában foglalja a szöveget és a jelentést.

A "szöveg" alatt azt érti, hogy miközben olvasta a levelet, több tényező is bekerült a tudatába. Ezek közé tartozhatott a fehér papír, a fekete nyomtatás és egyéb részletek, például a dátum, a levél küldési helye és az, hogy ki írta. E részletek integrálásának folyamatán keresztül Polányi elméje levezette az általuk jelzett jelentést, és ez a jelentés aztán a figyelmének középpontjaként jelent meg a tudatában. Ennélfogva tudatában volt "a szövegének és a szöveg jelentésének is".

A mondat következő mondata minősíti az imént tárgyalt mondatot. Így hangzik: "de a szöveggel kapcsolatos tudatosságom csupán eszköz volt a jelentéssel kapcsolatos tudatosságomhoz képest". Most a részletek és a belőlük levezetett jelentés közötti *összefüggésekre* utal. A "pusztán instrumentális" szavakkal azt akarja mondani, hogy a részletek közül a leglényegesebbekre támaszkodott, mint például a nyomtatott betűk, szavak stb. mint a dokumentum üzenetére való összpontosításának *leányvállalataira*. Polányi az ilyen támaszkodás aktusát "instrumentális" jelleggel értelmezi; vagyis a szöveget anyagként *használta* az integráláshoz, és így annak a jelentésnek a levezetéséhez, amelyre fókuszáltan figyelt.

Az állítás zárómondata: "hogy a szöveg értelme szempontjából átlátható legyen". Polányi az "átlátszó" kifejezést metaforaként használja, ami azt jelenti, hogy nem a szövegre összpontosította a figyelmét, hanem csak úgy *támaszkodott* rá, hogy a jelentésére összpontosított.

Így Polanyi egész mondata átfogalmazható, a jelentés elvesztése nélkül, a következőképpen:

Miközben olvastam a levelet, mind a szöveg, mind a jelentés a tudatom tartalma között volt, de fókuszáltan a jelentésre figyeltem, és a leányvállalatokra támaszkodtam anélkül, hogy közvetlen figyelmet fordítottam volna rájuk.

Természetesen ez történik az olvasás minden aktusában.

Íme egy másik részlet, amelyben Polanyi az olvasás és a tudatosság kapcsolatát tárgyalja: "Amikor egy szöveget olvasunk vagy beszédet hallgatunk, teljesen *tudatos* szubszidiárius tudatossággal rendelkezünk, még akkor is, ha tudatosan tudatában maradunk a szövegnek az üzenete szempontjából is, amelyre továbbra is fókuszáltan figyelünk."⁵⁹ Javasoljuk, hogyan lehetne ezt a mondatot pontosítani.

Először is, mit ért azon, hogy "teljesen *tudatos* szubszidiárius tudatossággal rendelkezünk [egy szövegről, amikor] olvasunk ... vagy beszédet hallgatunk"? A "szöveg" alatt a papíron lévő szavakat és a levegőben lévő hangokat érti. Ezek az olvasó vagy a hallgató számára a tudat bizonyos tartalmaivá válnak; ennél fogva, pusztán azért, mert ezek tudattartalmak, az ember tudatában van nekik. De ahogy valaki olvassa vagy hallgatja, a tudattartalmak közötti viszonyok úgy szerveződnek, mint a fókuszban lévő figyelem tárgyának - a szöveg jelentésének - leányvállalatai.

Polanyi tehát a "teljesen *tudatos* kiegészítő tudatosság" alatt nem azt érti, hogy minden ilyen kiegészítő tényezőre egyforma mértékű figyelmet fordítunk. Sokkal inkább azt, hogy miután bekerültek az ember tudatába, és integrálódtak, ezek a részletek a fókuszált figyelem tárgyának kiegészítő szerepük szerint rendeződnek. Néhány melléktényező a fókuszált figyelem félárnyékában maradhat, mint például a beszélő vagy az író stílusának esztétikája, de a figyelem középpontjában továbbra is az üzenet áll.

A "még akkor is, ha" szavakkal Polanyi arra utal, hogy a leányvállalatokra egyszerre támaszkodnak, és egyszerre összpontosítják a figyelmüket a jelentésükre. Így Polanyi mondata átírható lenne, gazdaságosabban, és gondolatrendszerén belül értelmének elvesztése nélkül, a következőképpen:

Akár írott, akár szóbeli szövegről van szó, miközben az ember a leányvállalatokra támaszkodik, egyúttal összpontosítva figyel arra a jelentésre, amelyet a szövegből származtat.

Miután megvitatta, hogy mi történik egy szöveg olvasása közben, Polanyi megemlítette, hogy mi történik utána. "Miután letettem a levelet, elvesztettem a szöveggel kapcsolatos tudatos tudatosságomat, de szubszidiárisan tudatában maradtam a szöveg tartalmának artikulálatlan ismeretében".⁶⁰

Ez a kijelentés átfogalmazható, hogy megőrizzük Polanyi implicit tudatelméletének integritását. A "tudatos tudatosság" kifejezés használata redundánsnak tűnik. Így az "Elvesztettem a szöveg tudatos tudatosságát" mondatot át lehetne írni úgy, hogy "Elvesztettem a szöveg tudatos tudatosságát". De nyilvánvalóan nem azt akarja sugallni, hogy "elvesztette" a tudatát vagy a "tudatos tudatosságát". Az "elvesztettem" szó

félrevezető választása és a

a redundanciát úgy lehetne orvosolni, hogy a mondatot a tudatra való utalás nélkül írjuk. Például: "Miután lettem a levelet, figyelmemet másra fordítottam, de ...".

A mondat utolsó szakasza így hangzik: "de szubszidiáriusan tudatában maradtam a tartalmának artikulálatlan ismeretét tekintve". Ez úgy tűnik, nem jelent többet, mint hogy "de emlékeztem a jelentésére". Így a mondat átírható lenne a jelentés megváltoztatása nélkül a következőképpen:

Miután lettem a levelet, más dolgok felé fordítottam a figyelmemet, de eszembe jutott, hogy mi állt a levélben.

Itt van tehát a mi értelmezésünk arról, hogy Polanyi hogyan értelmezi az olvasás és a tudat kapcsolatát. Javítottuk a dikcióját, hogy kiküszöböljük azokat a szavakat, amelyek elhomályosíthatják a tudatról szóló elméletét. Ezt a feladatot úgy próbáltuk elvégezni, hogy néhány kijelentését úgy írtuk át, hogy azok úgy emeljék ki a tudatelméletét, hogy közben ne sérüljön gondolatrendszerének belső konzisztenciája. Ugyanebben a szellemben térünk rá a beszéddel kapcsolatos további megfontolásokra.

IX. Nyelv és hallgatolagos tudás.

A nyelv természetét és használatát tárgyalva Polanyi azt írja, hogy egyetért "a nyelv klasszikus felfogásával, amely elismeri a jelentés mentális jellegét". A továbbiakban azt mondja, hogy "a beszéd az állatok és az emberek minden tudathasználatának alapvető struktúrája".⁶¹

Vegyük észre, hogy Polanyi készségesen tulajdonítja a "tudatot" az "állatoknak és az embereknek". Úgy képzei el az állatokat és az embereket, mint akik a szó mindhárom értelmében részt vesznek benne, bár nem azonos módon. Az embereket pontosan az különbözteti meg, hogy képesek a nagyon elvont szimbolikus gondolkodásra és beszédre.

Azzal, hogy Polanyi a "tudatosságra" utal, közvetlenül azután, hogy azt mondja, hogy a "jelentésnek" "mentális jellege" van, egyértelműen a Tudatosság 2-t szemléli; vagyis a "tudatosságot" mint mentális tevékenységet, beleértve az érzelmeket és a gondolkodást. Az "érzelem és gondolat" szavak természetesen a jelentéseket mint a tudat tartalmát is magukban foglalják. Így Polanyi "a tudat használatai" kifejezés azt jelenti, hogy a jelentés közvetítésében az emberek és legalábbis a magasabb rendű állatok analóg mentális tevékenységeket alkalmaznak. Bár Polanyi nem említi őt, felidézhetjük Kokót, az aláíró gorillát, mint az emberével analóg mentális tevékenységeket alkalmazó magasabb rendű állat példáját.

A jelentés közvetítése olyan teljesítmény, mint a zongorázás vagy a szög beverése. A személyes készség és a "hallgatolagos tudás" elemei is benne vannak. Valaki, aki beszél, ír, vagy akár aláír, *tudja, hogyan* kell sikeresen végrehajtani a cselekvést, de nem biztos, hogy pontosan el tudja mondani, hogyan csinálja. Ebben az értelemben valaki többet tudhat, mint amennyit el tud mondani.

A "tudatosság minden felhasználási módja" kifejezéssel Polanyi arra utal, hogy a különböző cselekvések - köztük a beszéd - végrehajtása során ilyen készségekre és "hallgatólagos tudásra" támaszkodunk. Problémásnak tartjuk azonban, hogy Polanyi az aláhúzott kijelentésben a "tudat" szót használja. Használata valójában a mentális folyamatokra és a tudatos tartalmakra utal, a Tudatosság 2. értelmében, és nem az öntudatra, a Tudatosság 1. értelmében. Ez a használat tehát elhomályosítja a "tudatosság" értelmezését, mint önismeret. A tudatosságnak mint öntudatnak az implicit értelmezése kiemelése és megőrzése érdekében az aláhúzott kijelentést a "tudatosság" szó nélkül át lehetne írni a következőképpen:

a beszédaktusok és minden más ügyes előadás végrehajtása ugyanúgy a hallgatólagos tudásra támaszkodik az állatoknál és az embereknél.

Bár Polanyi elsősorban a 2. Tudatossággal foglalkozik ebben a részben, ez az értekezés az 1. és a 3. Tudatosságra is hatással van. Ami az előbbit illeti, úgy tűnik, hogy az öntudat előfeltétele a jelentés közvetítésének. Ha valaki nincs tudatában annak, hogy mit akar mondani, akkor a sikeres beszédteljesítmény valószínűtlen. Ugyanez elmondható bármely más ügyes előadásról is, akár magasabb rendű állatoknál, akár embereknél.

Minden esetben az a fókuszált figyelem, amelyet egy szereplő egy szándékos vállalkozás, vagy teljesítmény, feladat stb. elvégzésére fordít, a fókuszált figyelemhez képest kiegészítő elemként a szereplő személyes készségeire és *hallgatólagos tudására* is támaszkodik. Így Polanyi rendszerében a "hallgatólagos tudás" egy másik kiegészítő tényező, amelyre az ember támaszkodik, amikor fókuszáltan figyel valamilyen projektre.

Mint mondtuk, a "tudatosságot" a Tudatosság 3 értelmében általában a mentális élet felső szintjére utalva használják, szemben a tudatalatti mentális folyamatokkal. Hasonlóképpen, Polanyi különbséget tesz a mentális élet felsőbb szintjei és az öntudaton kívül zajló mentális műveletek között. Az olyan, öntudatot igénylő ügyek, mint a fókuszált figyelem, a mérlegelés és a jelentés artikulálása példák erre a "felső szintre". Mind a "hallgatólagos tudásról" alkotott elképzelései, mind a fókuszált figyelem aktusai által támaszkodó egyéb járulékos tényezők olyan ügyek, amelyek a tudatosság területén kívül működnek. Azonban, különösen későbbi írásaiban, mint majd megmutatjuk, Polanyi igyekezett megkülönböztetni a hallgatólagos és a szubszidiárius tudásról alkotott elképzeléseit a "tudatalatti" népszerűbb fogalmaitól.

X. A tudatosság elsőbbsége.

Láttuk, hogy ahogyan egy beszélő nem valószínű, hogy sikeresen közvetít egy jelentést anélkül, hogy legalább némi tudatában lenne annak, hogy mit is akar mondani, úgy, ha bármely szereplő nem önreflexív módon önmaga tudatában van annak, hogy mit akar tenni, akkor az esélye, hogy

sikeressége jelentősen csökken. Úgy tűnik, hogy ez az öntudat a tudatos cselekvés *előfeltétele*. Bár Polanyi nem mondta ezt, joggal feltételezhetjük, hogy az öntudat azért alakult ki és fejlődött tovább az evolúció során, legalábbis részben, mert *lehetővé teszi a* szándékos cselekvést, amely valószínűleg túlélési értékkel bír a véletlenszerű cselekvéssel szemben.

Valójában, amint azt Polanyi az emberi elme evolúciójáról szóló értekezésében láttuk, az érzékenység, vagyis az öntudat lehetővé tette az emberi gondolkodást, a mérlegelés értelmében. Öntudatoság nélkül hogyan lenne képes bármely cselekvő szervezet, legyen az emberi vagy nem emberi, felfogni a cselekvéseinek lehetőségeit? Érzett szükségletek és a környezetével kapcsolatos cselekvési képességének öntudata nélkül hogyan létezhetne bármilyen tudatosan cselekvő szervezet? A cselekvés iránti érzett szükséglet, a szükséglet kielégítését célzó cselekvési stratégia, valamint a kielégülés vagy a csalódottság tapasztalata mind-mind megkövetel bizonyos fokú öntudatot. Ezért a tudatoság átható volta a szándékosan cselekvő szervezetek életében olyan, mint a vízé a halak életében.

Tekintettel a Tudatosság 1 mindenütt jelenlévő voltára a szándékos cselekvés területén, felmerülhet a kérdés, hogy Polányi miért nem próbálta hosszú irodalmi pályafutása során valamikor megfogalmazni a róla alkotott felfogását. Ennek egyik oka az lehet, hogy tragikus módon Polányi szellemi pályafutásának nagy részét a pozitivista tudomány elleni küzdelemnek, sőt mondhatni, dühöngésnek szentelte, hogy a tudósok *tudományos* elismerését érje el a Tudat 2 pusztá létezésének, mint mentális műveletek összetett halmazának. Talán azért, mert ez az első lépés olyan sok erőfeszítést és időt igényelt, Polányi nem volt képes megtenni a következő lépést, és elmélyedni a "tudat" minden aspektusának artikulálásában - nem csak a hallgatóságos és explicit tudás, hanem az öntudat is, amely a hallgatóságos és explicit tudást lehetővé teszi.

Egy másik lehetőség az, hogy a C2-kérdésekkel kapcsolatos gondolatmenetét követve nem ütközött bele a "tudat mint öntudat" gondolatába oly módon, hogy az megkövetelte volna tőle, hogy teljes mértékben foglalkozzon annak jelentésének artikulálásával, mielőtt továbbléphetne. Más szóval, ahogy Polányi a személyes tudás elméletének, valamint a hallgatóságos tudásnak minden tudásban és cselekvésben betöltött szerepének kifejtése felé haladt, a C1 gondolata sohasem okozott kellemetlenséget, így nem kapta meg a figyelmét. De a tudat mint önismeret már csak ilyen. Csak csendben a háttérben marad mindannak, amit gondolunk, mondunk vagy teszünk. Mivel Polányinak nem kellett a tudat mint öntudat jelentésével birkóznia ahhoz, hogy eljusson oda, ahová el akart jutni, egyszerűen elhaladt mellette. Bizonyára semmiképpen sem került el a kihívást. Ha akarta volna, könnyen meg tudta volna magyarázni, mit jelent a "tudat" minden dimenziójában az ő gondolatrendszerén belül.⁶²

XI. A tudat szerkezete.

A bevezetőben említettük, hogy Polányi egyik későbbi esszéjének címe "A tudat struktúrája".⁶³ Ebben a művében azonban nem tér ki közvetlenül arra, hogy a tudatot

öntudatként értelmezi. Inkább az egyik célja ebben az esszében az, hogy megkülönböztesse a Tudat 3 aspektusait a hallgatólagos tudás és a szubszidiárius bizalom

a "jelenlegi pszichológiai iskolák" néhány általános felfogásától. ⁶⁴ Azt írja például: "Hiba a járulékos tudatosságot azonosítani a tudatalatti vagy tudatalatti előtti tudatossággal, vagy a tudat William James által leírt peremvidékével."⁶⁵

Tekintettel arra, hogy eddig Polanyi implicit elméletét tárgyaltuk a tudatról mint öntudatról, ebben a mondatban több olyan kifejezés is van, amely problematikusnak tűnik. Amint fentebb (a VI. fejezetben) érveltünk, Polanyi "tudatosság" szóhasználata könnyen elhomályosíthatja a tudatról mint öntudatról alkotott implicit elképzelését. E veszély elkerülése érdekében Polanyi írásainak olvasásakor mentálisan elvégezhetünk néhány kiigazítást. Például a "másodlagos tudatosság" kifejezés jobban olvasható "a másodlagos elemekre való támaszkodás, amikor fókuszáltan figyelünk valamire"; vagy "másodlagos támaszkodás". Ez utóbbi kifejezés nagyobb hangsúlyt fektet a fiduciárius kapcsolatra aközött, amire az ember fókuszáltan figyel, és aközött, amire a fókuszált figyelmét támaszkodik.

A "tudatalatti vagy tudatalatti előtti tudatosság" kifejezés szintén problematikus. A "tudatalatti tudatosság" kifejezés ugyanolyan önellentmondásosnak tűnik, mint a "nem tudatos tudatosság" kifejezés. A "tudatalatti tudatosság" és a "tudatalatti előtti tudatosság" megkülönböztetése különbség nélküli megkülönböztetésnek tűnik. Létezhet "elő-tudatos tudatosság"? ⁶⁶ És a William Jamesre való utalás különösen kényes, mert ő kvázi materialista volt, aki kétségbe vonta a "tudat" létezését. ⁶⁷

E nehézségek ellenére Polanyi kijelentése átfogalmazható a látszólagos ellentmondások elkerülése érdekében, anélkül, hogy általános gondolatrendszerének koherenciáját megzavarnánk. Úgy értette, hogy bár az olyan kifejezések, mint a tudatalatti vagy a tudatalatti előtti ismerősek a pszichológiában, elvonhatják a figyelmet attól, hogy megragadjuk azt, amit hangsúlyozni akar. Vagyis: "A tudatosság nem a tudatosság, hanem a tudatosság, a tudatosság, vannak olyan fontos mentális folyamatok, amelyek jóval az öntudat vagy a tudatosság hatókörén túl is működnek.

Láttunk példákat ilyen folyamatokra, beleértve az integrációt, a hallgatólagos tudást és a szubszidiárius függőséget. A problémamegoldás egy újabb példa. Egy probléma megoldása során a tudományos kutató vagy bárki más a probléma sajátosságaira vonatkozó ismereteire *támaszkodik*. Az ember elméjének mélyén ezek a részletek a lehetséges megoldás felé mutató nyomokká válnak. A megoldás e nyomokból a megoldáshoz *vezető* kreatív ugrás eredményeként jön létre. Más szóval, a részletek "hallgatólagos integrációja" létrehozhat egy értelmes egészet - a megoldást.

Polanyi hangsúlyozza, hogy "a nyomok viszonya ahhoz, amire utalnak, hasonló *logikai viszony, mint amilyen* egy premisszának van a belőle levont következtetésekhez, de azzal a fontos különbséggel, hogy a nyomokból levont hallgatólagos következtetések nem explicitek". Ezek informálisak, hallgatólagosak". A továbbiakban hangsúlyozza, hogy amit "logikai kapcsolat" alatt ért, az nem a formális logika viszonya, mint például a szillogizmus; így a "nyomoknak a képhez, amelyre utalnak, való összeolvadása *nem következtetés, hanem integráció*". ⁶⁸ Az ilyen problémamegoldó integrációk, mint az integráció általában, magukban foglalják a részlettől való szubszidiárius függést, amelyek közül néhányat csak hallgatólagosan ismerhetünk; vagyis anélkül, hogy az

egyén öntudatában lennének.

Polanyi a *Személyes tudás* című művében részletesen tárgyalta az integrációs folyamat dinamikáját. Polanyi későbbi, az integrációs folyamatról szóló írásainak egyik jellemzője azonban az, hogy a perspektívát megváltoztatta, és a kevésbé dinamikus, inkább állandó struktúrákra összpontosított, amelyeket ő is látott ebben a folyamatban. Így ezekben a későbbi írásokban, például "A tudat struktúrája" címűben Polanyi igyekezett megkülönböztetni az e strukturális szempontokról alkotott elképzeléseit a formális dedukció módszereitől, valamint a populáris pszichológia szeszélyeitől.

Láttuk, hogyan különbözteti meg fogalmait a formális logikától. Amikor tehát azt mondja, hogy "hiba" a szubszidiaritás pszichológiai folyamatokkal való azonosítása, akkor arra gondol, hogy vannak ezek a kevésbé dinamikus strukturális szempontok, amelyeket szem előtt kell tartani. Így az aláhúzott mondat így is olvasható:

Tekintettel az érintett strukturális kapcsolatok egyedi típusára, hiba lenne hogy a szubszidiárius függőséget olyan fogalmakkal azonosítsuk, mint a tudatalatti vagy a tudatalatti előtti tudatosság, ahogyan azok jelenleg a pszichológiában megtalálhatók.

Ugyanebben az esszében Polanyi a szubszidiárius/fókusz modelljének használatát kiterjeszti arra is, hogy a test és az elme kapcsolatának nyomára bukkanjon. Vagyis az elme a testből, pontosabban az agyból *emelkedett ki, oly* módon, amely hasonló az evolúcióban a kreatív megjelenéshez és a megismerés folyamatában a kreatív integrációhoz. Az elme és a test nem két különálló entitás, hanem "a testünk tudatosításának két egymást kölcsönösen kizáró módja".⁶⁹

A test fiziológiai szemlélete szükségszerűen elzárja a test nagyon is valós mentális aspektusát (kivéve, ha boncolásról van szó). Ez a megközelítés közvetlenül a testre néz. Egy személy mentális aspektusát azonban empatikusan megismerhetjük, ha a testének megjelenését kiegészítő nyomokként használjuk a teste létezésére és elméjének működésére. Más szóval, a testől az elme *felé* tekinthetünk. Például az arckifejezések és a viselkedés más formái néha megbízható támpontok egy személy hangulatára, véleményére vagy szándékaira vonatkozóan. Ahogyan egy zongorista, aki a zongora billentyűinek színét és textúráját vizsgálja, valószínűleg nem fogja jól előadni a koncertjét, úgy egy bőrgyógyász, aki egy személy arcbőrének vizsgálatával foglalkozik, valószínűleg nem fogja megtudni belőle, hogy az illető mit tart a legjelentősebbnek az életében.

XII. Alábecsülés.

A tudás Polanyi gondolatrendszerében "hallgatólagosan elsajátítható".⁷⁰ Vagyis anélkül szerezhető meg, hogy az ember tudatában lenne annak, hogy ezt teszi. Ez mindenféle tanulás során előfordul, a művészettől a röntgenfelvételek olvasásáig. Az ilyen típusú tanuláshoz "szubcepcióra" van szükség. A szubcepció az észlelés egy fajtája, de az öntudatosság hatókörén kívül zajlik. Például egy kísérleti alanyunk egy sor értelmetlen szótagot mutatnak egy képernyőn. Minden egyes szótag megjelenésekor áramütést kap. Aztán, valahányszor a szótag előkerül, az alany összerendez. Amikor megkérdezik, hogy miért, nem tudja megmagyarázni. A szubcepció révén megtanulta, hogy az adott szótagot összekapcsolja a fájdalommal. Ismereteket szerzett a kapcsolatról, de anélkül,

hogy tudatában lett volna annak, hogy mit tanult - többet tudott, mint amennyit ki tudott mondani. Ez a hallgatólagos gondolkodás egyik példája.

Polanyi szerint a mentális tevékenység nagy része, beleértve a tanulást és az integrálást is, az 1. Tudatosság körén kívül, a 3. Tudatosság területén belül zajlik. De éppen ez a tézis implikálja a Tudatosság 1-ről alkotott felfogását: az, hogy a felfogás az Tudatosság 1 hatókörén kívül történik, szükségszerűen azt jelenti, hogy létezik egy Tudatosság 1 is. Az is, hogy létezhet tudás a Tudatosság hatókörén kívül, szükségszerűen feltételezi, hogy létezhet tudás e hatókörön belül; más szóval a tudatosság tartalmán (Tudatosság 2) belül. Továbbá az, hogy az a tudás, amelynek tudatában vagyunk, szükségszerűen önmagunkon belül van, azt jelenti, hogy az, hogy az ember tudatában van ennek a tudásnak, az öntudat egy formája, bár valami konkrét, önmagán belüli dologra összpontosít.

Következtetés.

Polanyi nem szégyellte kijelenteni projektjének nagyságrendjét. Azt írja, hogy "világosnak kell lennie, hogy saját véleményem szerint milyen messzemenőek azok a szemléletbeli változások, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az objektivista állásponttal szemben stabil alternatívát teremtsünk".⁷¹ Miközben tehát bedobja a kesztyűt, azt is elismeri, hogy "minden gondolati rendszernek természetesen vannak elvarratlan szálai, amelyeket nem lehet látni, és az a rendszer, amelyet a személyes tudás koncepciója köré próbálok felépíteni, szintén sok kérdést hagy elvarratlanul".⁷² Tekintettel ezekre a "kérdésekre", Polányi kinyilvánítja lelkes reményét, sőt meggyőződését, hogy a további kutatásokat ott is fel fogják venni, ahol eddig csak megérzései és intuícióján alapuló nyomok vázolták fel. "Mert amint a férfiak [és nők] ráébrednek az objektivista keretrendszer által rájuk kényszerített bénító csonkításokra ... sok friss elme fog a világ újraértelmezésének feladatához fordulni, olyannak, amilyen, és amilyenek aztán ismét látni fogják".⁷³

Összefoglalva tehát, a társadalomtudósok és Polanyi más olvasói, akik a "tudatosság" elméletének megértése iránt érdeklődnek, elkerülhetik a leggyakrabban használt kifejezések néhány félrevezető konnotációját, ha megfogadják ezt a néhány javaslatot: (a). a "fókuszos tudatosság" kifejezést *fókuszos figyelemként* olvassák; (b). a "szubszidiáris tudatosság" kifejezést *szubszidiáris bizalomként* olvassák; és (c). tartsák szem előtt, hogy a "tudatosságnak" nem "két szintje" és nem "kétféle" fajtája van, hanem csak egyetlen tudatosság: az *öntudat*.

Polanyi három "tudat" szóhasználatát 1, 2 és 3 számmal számoztuk. A harmadik használat mind a tudatot mint öntudatot, mind a tudatot mint információt, hiedelmeket stb. megkülönbözteti az elme "tudattalan" birodalmától. Polanyi elismeri ezeket a megkülönböztetéseket, de aztán megkülönbözteti a "tudattalan" pszichológiai fogalmát a fókuszált figyelem és a másodlagos, vagy hallgatóságos tényezők közötti összetett kapcsolatról alkotott felfogásától, amelyre ez a figyelem támaszkodik.

A 2. tudatosság a zűrzavar legfőbb oka. A "tudatosság" használata a mentális folyamatokra, hiedelmekre, attitűdökre stb. való utalásra elősegíti a tudat mint öntudat és annak tartalma közötti zavart. Polanyi legtöbb írása a Tudatosság 2 és 3 birodalmára vonatkozik.

A "tudatosság" első használata a tudatosságnak mint öntudatnak az értelmét foglalja

magában. Ha valaki "purista" álláspontot képviselne a "tudat" szó használatával kapcsolatban, akkor a "tudat" szó

az lenne, ha ragaszkodnánk ehhez a használathoz, és elkerülnénk a második használatot, ahol más szavak jobban megfelelnek.

Ha a tudományos ismereteknek van valamilyen előnyük a józan észhez képest, akkor az a nyelvezetük világosságában és pontosságában rejlik. Miközben Polanyi emlékezteti olvasóit, hogy a tudományban mindig nagy a meghatározhatatlanság területe, különösen a tudás fiduciárius jellege, valamint mind az elme kreativitása és a keletkezés folyamata miatt, a szavakat még mindig lehet éles eszközként használni, vagy a zűrzavar okozójaként.

A "tudatosság" a társadalomtudományok alapvető fogalma. Az emberi természet és az elme olyan elméletét foglalja magában, amely az antropológiától a szociológiáig minden társadalomtudományban irányadó lehet az értelmezési keretek kialakításában. A tudás fejlődése ezeken a területeken a világos alapokon múlik. Polanyi társadalomtudományi írásaiban megvan a potenciál, hogy új irányokba vezessék ezeket a területeket, és hogy - az ő szavaival élve - "stabil alternatívájává" váljanak a pozitivista paradigmának, és - hozzátesszük - az eklektika káoszának. Polanyi írásaiban mindvégig a tudat öntudatként való értelmezését tartja szem előtt, de nem törődik azokkal a következményekkel, amelyek abból fakadnak, hogy elhanyagolja e szó óvatos és következetes öntudatként való használatát. Itt olyan fogalmi eszközöket ajánlottunk fel, amelyek reményeink szerint segítenek Polanyi írásait arra a helyre helyezni, amelyet ő elképzelt számukra; vagyis egy olyan társadalomtudományi közösség felépítésének alapjaként, amelynek módszerei teljesebben ki tudják elégíteni azokat, akiknek erős igényük van arra, hogy valóban tudjanak.

ZÁRÓJEGYZETEK.

1. Köszönet Phil Mullinsnak, Walter Gulicknak és Paul Lewisnak hasznos javaslataikért, amikor ez a projekt még kezdeti stádiumban volt, valamint Dale Canonnak és Esther Meeksnek a későbbi tervezethez fűzött észrevételeikért.

Diane Yeager, a Georgetown Egyetem professzora 2007 novemberétől a társadalomtudományi szakirodalomban kutatott Polanyira vonatkozó hivatkozások után. Megállapította, hogy a *Személyes tudás* című könyv megjelenését követően az 1960-as és 1970-es években némi érdeklődés mutatkozott Polanyi iránt. Míg azonban a kémia szakirodalmában Polanyi e területen végzett munkásságát még mindig idézik, "a [más] munkáira való hivatkozások ma már viszonylag ritkák, és inkább a hallgatóságos tudás elmélete köré csoportosulnak". "Tudomány, társadalom és a megértés aktusa". A Polanyi Társaság ülésén, San Diegóban, 2007 novemberében elhangzott előadás.

A Polanyi jelenlegi "ismeretlenségének" lehetséges magyarázataira vonatkozó további kutatásai többek között arra utaltak, hogy a társadalomtudósok nem érezték motiváltként magukat arra, hogy Polanyi gondolatrendszerének megértéséhez szükséges erőfeszítéseket tegyenek. A motiváció hiánya összefügghet azzal a ténnyel, hogy a kutatás finanszírozása, például a National Science Foundation által végzett kutatás, erősen kedvez a "kvantitatív kutatásoknak", Polanyi hozzájárulása a

társadalomtudományokhoz pedig inkább a "nem kvantitatív kutatások" felé hajlik.

Ha ez a helyzet, akkor azt javasoljuk, hogy Polanyi még mindig "korát megelőzve" tekinthető, és újrafelfedezésre vár.

2. A nyugati filozófia történetében a "pozitivizmus" a 20. század elején-közepénth század eleji mozgalomnak tekinthető, amely mára már kiment a divatból. De abban a speciális értelemben, ahogyan Polanyi használta a kifejezést, a társadalomtudományok jelenlegi iskolái is ide tartoznak. Az általános témák, amelyeket e rubrika alatt ért, a következők: az elme mechanisztikus elmélete, a tudományos ismeretek "objektív" elmélete, a magyarázat szigorúan deduktív elmélete, és az a meggyőződés, hogy a tudomány módszerei és eredményei nem járnak erkölcsi következményekkel.

3. Michael Polanyi. *The Study of Man* (The University of Chicago Press 1959, 1969) 27. oldal.

4. Lásd a szakirodalom áttekintését Steven Pinker, *How the Mind Works* (W. W. Norton, NY 1997) című könyvében.

5. Vö. *Tudás és lét: Essays By Michael Polanyi*. Edited by Marjorie Grene (The University of Chicago Press, 1969) 218. oldal. Lásd még a szerző "Michael Polanyi's Alternative Social Psychology" című esszéjét, amely hamarosan megjelenik. Polanyi személyről alkotott felfogása az alapja a társadalomtudományokhoz, különösen a szociálpszichológiához való hozzájárulásának. Polanyi nem az egyénre mint olyanra összpontosít, hanem a személyre, mint releváns közösségének és kultúrájának bonyolult elemére vagy résztvevőjére. Mint ilyen, a "személy" inkább kapcsolati, mint egyéni fogalom. A személynek ezt a felfogását tartja szem előtt, amikor az objektivista/mechanisztikus modellt kritizálja.

A személyről alkotott felfogásához Polanyi egy olyan módszert alkalmaz, amelyet még nem sikerült teljesen meghatározni. Jelenleg ezt a módszert többféleképpen jellemezhetjük úgy, hogy az emberiségről józan ész, vagy intuitív, vagy empátikus felfogást feltételez. A polányi szövegek gondos exegézisének, amelyet egy polányi-párti közösség végez, képesnek kell lennie arra, hogy megfogalmazzon egy olyan "művészeti szabályokon" alapuló módszert, amely a társadalomtudományok minden területe számára külön alternatívát nyújt, amelyet a valódi megismerésre irányuló erőfeszítései során alkalmazhat. Polanyi *Az ember tanulmányozása* című művében olyan sok van az ő "empátikus", vagy "bennfentes" módszeréről, hogy az külön kezelést igényel.

6. Michael Polanyi. *Személyes tudás: Towards A Post-Critical Philosophy* (Harper Torchbooks, NY 1964,) 403. oldal.

7. Michael Polanyi, in *Knowing and Being*, ibid, 42-43. oldal.

8. *Személyes ismeretek*, id., 381.

9. Ibid., 160.

10. Először az "Ask.com" keresőmotort használtuk. A keresés szűkítéséhez beírtuk a "tudatossági tanulmányok" kifejezést a Goggle-be, és 241 000 hivatkozást kaptunk. Az

e kifejezéssel kapcsolatos tudományos vitákról számos online forrásban, például a Stanford University Encyclopedia Robert Van Gulick cikkében a következő helyen olvasható

<http://plato.stanford.edu/entries/consciousness/>; lásd még: The Journal of Consciousness Studies. A 20. század kiemelkedő filozófusai között a tudatról folytatott viták kiváló kifejtése megtalálható az *A History of Western Philosophy* című könyvben.th : *The Twentieth Century of Quine and Derrida*, Volume V (Paperback) (Harcourt Brace, NY 1997). W. T. Jones és Robert J. Fogelin. További hivatkozásokért keresse meg ezt a három forrást.

11. *Személyes ismeretek*, id.

12. Bár Polanyi nem tárgyalja ezt a pontot, feltételezhetjük, hogy a Tudat 1, akárcsak a testhő vagy más szervi produkciók, hullámvölgyekkel járhat, és bár általában véve normális, de kóros állapotok is előfordulhatnak nála.

13. Feltételezhetjük, hogy amint az agy kialakul egy embrióban, és eléggé megéri ahhoz, hogy létrehozza és fenntartsa az 1. Tudatot, lehet egy pillanat, amikor ez az önreflexió már létezett, mielőtt bármilyen, önmagán kívüli tartalom belépett volna a tudatba. Ha a "tisztá" azt jelenti, hogy "közvetítés nélküli", akkor csak ez az állapot nevezhető "tisztá önreflexiónak". Ha létezett ilyen pillanat, mi történt vele? Ha elveszett vagy elfelejtődött, vissza lehet-e szerezni vagy emlékezni rá? Ha igen, akkor a társadalomtudósok feladata, hogy megkérdezzék, vajon felfedezhető-e, vagy újra felfedezhető-e önmagunkban, például meditációval vagy más technikával. Más szavakkal, tud-e valaki fókuszáltan figyelni az önismeretére? Ha igen, hogyan lehet ezt megtapasztalni? Olyan lenne, mintha elérnénk a Zen Satori-t? De e kérdések lehetséges következményeinek feltárása, és az, hogy mindezek bármelyike találhat-e támogatást Polanyi gondolatrendszerében, meghaladja e dolgozat kereteit. A "tisztá önreflexió" kifejezés azonban a polányi-i használatban bizonyosan a megtestestült tapasztalatra utalna. Valószínűleg Husserl használta először a "tisztá önreflexió" kifejezést, de nem azzal a jelentéssel, amit mi itt adunk a kifejezésnek.

14. *Tudás és lét*, id. 141. oldal; vö. *The Tacit Dimension*, id. bevezetés, x. oldal.

15. *Tudás és lét*, id. 214. oldal.

16. *Személyes ismeretek*, id. 60. oldal.

17. *Ibid.*, 316. oldal.

18. *The Tacit Dimension* (Anchor Books, NY 19670), 14-15., 16. és következő oldalak. CF. *Személyes tudás*, id. 59. oldal passim. Vö: "Minden megfigyelés, mint láttuk, érzékszerveink ... külső ingerek hatására adott reakcióinak értelmezésén alapul. Ezeket a testi reakciókat szubszidiárisan tapasztaljuk; amit észlelünk, az e szubszidiáris reakciók együttes jelentése." Michael Polanyi és Harry Prosch, 138. oldal, in *Meaning* (University of Chicago Press, 1975).

19. *Személyes ismeretek*, id. 61. oldal.

20. *Személyes ismeretek, id., 299. oldal.* Aaron Milavec polanyiánus tudós felismerte az értelmezési keretek körkörös szerkezetét "Az elkötelezettség és a felfedezés élményének heurisztikus körkörössége" című esszéjében: A Polanyian Critique of Thomas Kuhn's Structure of Scientific Revolutions" című cikkében. TAD. Vol. XVI no. 2, 1988-1989. Ebben az esszében Milavec összehasonlítja Polanyi, Kuhn és mások vitáit a keretrendszerek és elméletek önérvényesítő és önvédő természetéről a tudományban. A tudósok néha elutasítják vagy figyelmen kívül hagyják azokat az eseményeket, amelyek ellentétesnek tűnnek a területükön elfogadott tanításokkal. Az ilyen öncélú körkörösségből részben csak akkor törnek ki, ha az anomáliák felhalmozódnak, vagy ha egy kivételes "anticipációs képességekkel" rendelkező tudós felismer, üldöz és megold egy problémát oly módon, hogy az szükségessé teszi egy elmélet korrekcióját vagy elhagyását.

21. *Ibid., 265. oldal.* Lásd még Polanyi megjegyzését, miszerint a tudás vagy a hit minden állítása egy "végső önbizalomra" épül, 265. old.

22. *Ibid., 347. oldal.*

23. *Ibid., 358. oldal.*

24. *Ibid., 390. oldal, vö. 339.*

25. *Ibid., 390. oldal.*

26. *Ibid., 356. oldal, n1, és vö. 338, 354 f.,*

27. *Ibid., 395 f. oldal, különösen 398 passim.*

28. *Ibid., 358. oldal.*

29. *Ibid., 399., 404. és 405. oldal.*

30. *Ibid., 404. oldal, aláhúzás hozzáadva.*

31. *Ibid., 397. oldal, különösen "a természet új törvényei" tekintetében.*

32. *Ibid., 404. oldal.*

33. *Ibid., 397. oldal.*

34. Az, hogy Polanyi számára a determinisztikus elem a deliberatív elem növekedésével arányosan csökken-e, nyitott kérdés.

35. *Ibid., 388. oldal.*

36. *Ibid., 384. oldal.*

37. *Ibid., 388. oldal.*

38. Ibid., 387. oldal.

39. Ibid., 386. oldal.

40. Ibid., 387. oldal.

41. Ibid., 387. oldal.

42. Ibid., 386. oldal.

43. Ibid., 386. oldal. Polanyi evolúcióelméletében implikálódik egy elmélet arról, hogy az emberi elme hogyan fejlődött ki az agyhoz viszonyítva. Fokozatosan fejlődött, több százmillió év alatt bekövetkező apró újítások révén. Az elménk egy rétegzett elme, amely a mentális komplexitás és kifinomultság növekedését lehetővé tevő szerves változások lépcsőfokaiból áll. Polanyi megfigyelései az olyan korabeli élőlények viselkedéséről, mint az őslények és az amőbák, nyomokat mutatnak arra vonatkozóan, hogy milyen életformákból nőtt ki az elménk.

Az elménk teljes történetét a polányi elmélet alapján még meg kell írni. Valójában Polanyi nem tett mást, mint hogy ebbe az irányba mutatott. Míg Polanyi felvetései a fejlődés legelejére vonatkoznak, az emberi elme fejlődéstörténetére utaló további nyomokat Paul Maclean "háromféle agy" elméletében találhatunk. Azt tételezi fel, hogy az evolúció három szakasza vezetett az agyunkhoz. Ezek a következők: a hüllő, az emlős és az ember. Ezek a szakaszok megfelelnek az agytörzsnek, a limbikus rendszernek és a neokortexnek. MacLean elméletéről bővebben a <http://www.holisticeducator.com/triune.htm> oldalon olvashat.

44. Ibid., 363. oldal.

45. Ibid., 363. oldal.

46. Ibid., 363. oldal, aláhúzás hozzáadva.

47. Ibid., 361. oldal.

48. Ibid., 363. oldal.

49. Ha igaz, hogy minden élet egy önreprodukáló génből származik, akkor nem meglepő, hogy a gondolkodás és az evolúció bizonyos struktúrákban megegyezik.

50. Ibid., 55. oldal.

51. Ibid., 55. oldal, aláhúzás hozzáadva.

52. Polanyi nem jelzi, hogy a figyelem különböző típusait képzele-e el. Nem foglalkozik a "többfeladatos viselkedés" problémájával sem. Megosztható-e a fókuszos figyelem?

Ez két fókuszpontú figyelmet jelentene, vagy egynek két felét? Ezek további kutatásra és gondolkodásra váró kérdések.

53. *Tudás és lét*, ibid., 197. oldal.

54. Ibid., 92. oldal.

55. Ibid., 92. oldal.

56. *Tudás és lét*, ibid. 128. oldal, aláhúzás hozzáadva. emp. az eredetiben.

57. *Személyes ismeretek*, ibid., 57. oldal. Polanyi több nyelven is folyékonyan beszélt. Nem fejezi be a történetet, így megválaszolatlan kérdésként marad, hogy a levél angolul íródott-e vagy sem.

58. Ibid., 91. oldal, aláhúzás hozzáadva.

59. Ibid., 92. oldal, aláhúzás hozzáadva, kiemelés az eredetiben.

60. Ibid., 91-92. oldal, aláhúzás hozzáadva.

61. *Tudás és lét*, ibid. 195. oldal, aláhúzás hozzáadva.

62. Mullins professzor kifogásolta azt az állítást, hogy Polanyi implicit tudatelméletében a tudatosságnak csak egy fajtája van, az öntudatosság. Azzal érvel, hogy "Polanyi meglehetősen óvatos volt, amikor azt hirdette, hogy "kétféle tudatosság" létezik". "Válasz", elhangzott a Polanyi Society Annual Meeting-en, 2007 novemberében, <http://www.missouriwestern.edu/orgs/polanyi/meeting2007.htm>.

Polanyi dikciójának védelmében azonban figyelmen kívül hagyja a VI. és VII. szakaszban az egy tudatosság tézisének alátámasztó érveket. Ehelyett azt szorgalmazza, hogy mivel Polanyi régóta használja a "kétféle tudatosság" kifejezést, utódainak folytatniuk kellene a hagyományt, "és megmutatniuk a társadalomtudósoknak, hogy milyen látásmód nőhet ki egy ilyen megkülönböztetésből".

Tisztelettel javasoljuk, hogy a hagyomány önmagában nem elegendő indok arra, hogy ellenálljunk a Polanyi dikciójának egy kisebb, két szóból álló módosításának egyértelmű szükségességének. Polanyi nagyon is tudatában volt annak, hogy az írás "küzdelem" az egyértelműségért, amely számos átdolgozást igényel (vö. PK 207). Későbbi írásaiban gyakran módosította korábbi írásainak dikcióját. (Vö. "intuíció", 10. oldal, és "spirituális valóság", 17. oldal, SFS.) Valóban, egyszer valahol megjegyezte, hogy most már szívesen használta volna a "hit" helyett a "hit" szót a "Tudomány, hit és társadalom" címében. Ez aztán a nagy dikcióváltás! Világklasszis vegyészként Polányi jól tudta, hogy az észnek és a megértésnek elsőbbséget kell élveznie a hagyományokkal szemben, különben talán alkimista lett volna belőle.

63. *Tudás és lét*, ibid., 211. oldal.

64. Ibid., 215. oldal.
65. Ibid., 212. oldal, aláhúzás hozzáadva. Vö. 194. oldal.
66. Lásd az alábbiakban a "szubcepció" témakörét.
67. William James, "Létezik-e 'tudat'?" (1904)
<http://psychclassics.yorku.ca/James/consciousness.htm>
<http://psychclassics.yorku.ca/James/consciousness.htm>
"Úgy vélem, hogy a "tudat" ... egy nem létező neve, és nincs joga az első elvek között helyet foglalni. Azok, akik még mindig ragaszkodnak hozzá, csupán egy pusztá visszhangba kapaszkodnak, a halvány szóbeszédbe, amelyet az eltűnő 'lélek' hagyott hátra a filozófia levegőjében."
68. *Tudás és lét*, uo. 212. oldal, kiemelés az eredetiben. A "logikai kapcsolat" e fogalma összevethető Polanyi "relevancia" fogalmával, mint a fókuszos figyelem és a szubszidiáris függés közötti kapcsolat, vö. 54. jegyzet. A fókuszos/szubszidiáris modelljének két aspektusa közötti összetett kapcsolatról bővebben lásd *Knowing and Being*, 128. oldal passim.
69. *Tudás és lét*, ibid., 223. oldal.
70. *A hallgatóságos dimenzió*, ibid., 7. oldal.
71. *Személyes ismeretek*, ibid., 315. oldal.
72. Ibid., 18. oldal.
73. Ibid., 381. oldal.